

Złożenie pracy online:
2017-06-27 22:04:41
Kod pracy:
2903/2966/CloudA

Katarzyna Gucia
(nr albumu: 19847)

Praca licencjacka

Od sułtanatu do kemalizmu. Przemiany polityczne oraz reformizacja Republiki Turcji w aspekcie społecznym

From sultanate to Kemalism. Political transformation and social aspect of reform process in the Republic of Turkey

Wydział: Wydział Nauk Społecznych i Informatyki

Kierunek: Politologia

Specjalność: media i komunikowanie społeczne

Promotor: dr hab. Tomasz Skrzyński

Serdeczne podziękowania składam
Panu dr hab. Tomaszowi Skrzyńskiemu za cierpliwość, zaangażowanie oraz nieocenioną pomoc
oraz babci za troskę

Streszczenie

Autor podejmuje analizę opisową przemian politycznych, które doprowadziły do upadku sułtanatu i proklamacji Republiki Turcji, jak również jej reformizacji w aspekcie społecznym. Najpierw skupiono się na sytuacji Imperium przed I wojną światową, wojną niepodległościową nadając w ten sposób tło przemian, a następnie przeanalizowano powstawanie nowego ustroju politycznego. Kolejnym przedmiotem analiz jest reformizacja Republiki Turcji pod kątem społecznym. Przeanalizowane zagadnienia są niezwykle istotnie dla zrozumienia problemów współczesnej Republiki Turcji. Jest ona rozdarta pomiędzy Turcję świecką, skierowaną ku zachodowi w imię idei kemalizmu, dążącą do dalszej westernizacji kraju i Turcję pro-religijną, islamską, skierowaną na wschód, próbującą oderwać się od wprowadzonych przed laty reform społecznych. Do analizy użyto zarówno literaturę polską, jak i zachodnią, skupiając się na anglojęzycznych pozycjach dostępnych na polskim rynku. Nie zapomniano o tureckich źródłach, które przede wszystkim zostały zaczerpnięte z oficjalnych stron rządowych Republiki Turcji. Doświadczenie oraz znajomość problematyki przez autora, mieszkającego przez kilka lat w Turcji wpłynęło na lepszą istotę pojmowania opisywanego pola badawczego.

Słowa kluczowe

Imperium Osmańskie, Republika Turcji, laicyzacja, reformizacja, przemiany polityczne, Mustafa Kemal, ruch niepodległościowo-narodowy

Abstract

The author undertakes a descriptive analysis of the political transformation that led to the fall of the Sultanate and the proclamation of the Republic of Turkey as well as its reform process in the social aspect. First, the focus was on the situation of the Empire before World War I, the war of independence, to give the background for the transformation. Then analyzing the emergence of a new political system. Another subject of the analysis is the reform of the Republic of Turkey from a social point of view. The issues analyzed are extremely important for understanding the problems of the modern Republic of Turkey. It is torn between a secular Turkey facing the West in the name of the idea of Kemalism, seeking to further westernization of the country, and Turkey's pro-religious- Islamic, looking at the East, trying to break away from social reforms introduced years ago. Both Polish and Western literature were used for the analysis, focusing on the English-speaking positions available on the Polish market. Not forgetting the Turkish sources, which are primarily taken from the official government websites of the Republic of Turkey. The experience and knowledge of the issue by the author, who lived in Turkey for several years, influenced the better understanding of the research field.

Keywords

Ottoman Empire, Republic of Turkey, secularization, reform process, political transformation, Mustafa Kemal, national independence movement

Spis treści

Wstęp.....	3
Rozdział I. Imperium Osmańskie podczas I wojny światowej	6
1.1. Sytuacja Imperium przed I wojną światową	6
1.2. Wielka Porta po stronie Państw Centralnych	12
1.2.1. Przyczyny wystąpienia Imperium po stronie Trójprzymierza. Pierwszy okres wojny ..	12
1.2.2. Kwestia ormiańska	15
1.3. Zawieszenie broni w Mudros	17
1.4. Traktat z Sèvres	18
Rozdział II. Walka o niepodległość	23
2.1. Ruch oporu punktem zapalnym do wojny niepodległościowej.....	23
2.1.1. Początki ruchu oporu.....	23
2.1.2. Kongres w Sivas.....	24
2.1.3. Utworzenie Wielkiego Zgromadzenia Narodowego.....	26
2.2. Interwencja grecka	27
2.3. Konferencja w Lozannie	31
Rozdział III. Powstanie Republiki Turcji.....	33
3.1. Likwidacja dotychczasowego ustroju politycznego oraz tworzenie podstaw prawnych Republiki Turcji	33
3.1.1. Upadek sułtanatu	33
3.1.2. Zniesienie kalifatu	35

3.1.3. Powstanie Partii Ludowej oraz proklamacja Republiki Turcji	37
3.1.4. Uchwalenie Konstytucji i jej charakterystyka pod kątem społecznym.....	39
3.2. Powstanie opozycji, tzw. „Druga Grupa”	42
Rozdział IV. Jednopartyjny system władzy pod rządami Atatürka	44
4.1. Kurdyjski nacjonalizm i ustawa o „utrzymaniu porządku”.....	44
4.2. Konsolidacja władzy Atatürka. Przejście z systemu wielopartyjnego na monopartyjny..	46
4.3. Zasady funkcjonowania systemu jednopartyjnego w Turcji podczas rządów Mustafy Kemala	49
4.4. Wolna Partia Republikańska- koncesjonowana opozycja.....	52
Rozdział V. Proces reformizacji Republiki Turcji w aspekcie społecznym	55
5.1. Laicyzacja państwa	55
5.2. Reforma ubioru	56
5.3. Westernizacja życia społecznego w innych dziedzinach	59
5.4. Reforma oświaty	60
5.5. „Sześć strzał” kemalizmu, jako instytucjonalizacja osiągnięć procesu reformizacji.....	63
Zakończenie	67
Spis literatury	69

Wstęp

Niniejsza praca dyplomowa, przedstawia proces przemian politycznych, które spowodowały upadek sułtanatu oraz proklamację Republiki Turcji, ponadto ukazuje reformizację Republiki Turcji w aspekcie społecznym. Mówiąc o reformizacji, ma się przede wszystkim na myśli proces modernizacji państwa zakrojonego na szeroką skalę, który odbywał się za pośrednictwem sukcesywnie uchwalanych i wdrażanych reform.

Podjęty temat pracy, jest niezwykle istotny dla zrozumienia współczesnej Turcji, rozdartej pomiędzy wschód i zachód. Widoczne jest to nie tylko w prowadzonej polityce wewnętrznej, czy zagranicznej, lecz także wśród społeczeństwa tureckiego. W tej pracy starano się przybliżyć, dlaczego poznanie procesu przemiany ustrojowej oraz reformizacji jest niezwykle ważne dla zrozumienia współczesnej Republiki. Pomimo, że na rynku zachodnim powstało wiele opracowań dotyczących przemian politycznych oraz reformizacji Republiki Turcji, to w Polsce nadal istnieje niedobór publikacji naukowych w tej tematyce.

Dwa pierwsze rozdziały mają przede wszystkim ukazać kontekst historyczny, który jest niezbędny do zrozumienia kolejnych etapów przemian politycznych oraz reform społecznych. Rozdział pierwszy jest rozdziałem wprowadzającym. Ma on charakter zarysu historycznego. Przybliża przyczyny upadku Imperium Osmańskiego. Skupia się przede wszystkim na okresie I wojny światowej. Omawia on sytuację Imperium przed wojną, przyczyny jego wystąpienia po stronie Państw Centralnych oraz zwięźle charakteryzuje niekorzystne dla Imperium Osmańskiego traktaty powojenne.

W rozdziale drugim ukazana jest walka niepodległościowa, która była wojną posiadającą dwa aspekty. Pierwszy z nich przedstawia aspekt greckiej ekspansji terytorialnej i jej dążeń do utworzenia tzw. „Wielkiej Idei” na terytoriach tureckich. Drugi ukazuje walkę dwóch ośrodków władzy w Turcji: stambulskiego, reprezentowanego przez Wielką Portę oraz sułtana oraz ankarskiego- reprezentowanego przez narodowy ruch oporu.

Przedstawienie tego okresu, jest niezwykle istotne, gdyż właśnie w trakcie wojny narodowo-wyzwoleńczej powstały podwaliny Republiki Tureckiej. Powstały pierwsze organizacje formalno-prawne nowego ustroju, ukształtował się ruch niepodległościowy, który w późniejszym okresie przejął rządy w Turcji, jak również uformowana dostała granica turecka, która w większej części pozostała niezmienną aż do dziś.

W kolejnym rozdziale- trzecim, zawarto formalnoprawną reformę systemu rządów. Opisano proces likwidacji dotychczasowego ustroju politycznego wraz z jego instytucjami,

czyli sułtanatem i kalifatem. Następnie przybliżono powstawanie podstaw prawnych Republiki Turcji. Ważnym elementem, było ukazanie Konstytucji z 1924r. Scharakteryzowana została przede wszystkim w aspekcie społecznym.

Rozdział czwarty, dotyczy przejścia z systemu wielopartyjnego na system monopartyjny. Ukazuje stopniowy proces konsolidacji władzy, jak również zasady funkcjonowania systemu jednopartyjnego w Turcji podczas rządów Mustafy Kemala.

W ostatnim rozdziale- piątym, skupiono się przede wszystkim na procesie reformizacji państwa pod kątem reform społecznych. Przedstawia także kontynuację procesu laicyzacji państwa, która została wstępnie omówiona w rozdziale trzecim. Istotnym elementem w tym rozdziale jest również przedstawienie procesu tworzenia świadomości narodowej Turków, który został omówiony w ostatnim podpunkcie rozdziału dotyczącym „sześciu strzał” kemalizmu, będących instytucjonalizacją osiągnięć procesu reformizacji Republiki Tureckiej.

W pracy starano się przedstawić wszystkie istotne terminy oraz nazwy instytucji, urzędów, czy też ugrupowań lub partii używając zarówno nazw w języku polskim jak i tureckim, które zostały zawarte w nawiasach np. Komitet Jedności i Postępu (*İttihad ve Terakki Cemiyeti*). W nawiasach kwadratowych zawarto skróty najczęściej powtarzających się nazw ugrupowań politycznych, np. Komitet Jedności i Postępu [KJiP]. Wszystkie nazwiska, które zostały wprowadzone w 1934, zostały uwzględnione w nawiasach, np. Ali Fethi (Okyar), natomiast jeśli chodzi o nazwiska Mustafy Kemala- Atatürk i İsmeta-İnönü, to były one omówione w rozdziale piątym przy reformie nazwisk. Podczas omawiania wydarzeń sprzed okresu ów reformy użyto jedynie imion, które były w tamtym okresie oficjalnym odpowiednikiem uczestników wydarzeń.

Podczas pisania pracy starano się korzystać na równi z polskich publikacji, jak i z zachodnich. Ważne jest podkreślenie, że zarówno polskie dzieła, jak i zagraniczne nie są bezkrytyczne, dlatego też wzięto ten aspekt pod uwagę podczas analizy kwerendy bibliograficznej. Na polskim rynku brakuje literatury czysto naukowej na ten temat. Wiele jest książek popularnonaukowych, które ogólnikowo opowiadają tureckim procesie przemiany ustrojowej, czy reformizacji. Stąd częste dowoływanie się kilku prac bardziej ogólnych tj. D. Kołodziejczyk, *Turcja*, czy książki J. Łątki: *Ojciec Turków Kemal Atatürk; Atatürk. Twórca nowoczesnej Turcji; Początki państw. Turcja*. Wbrew zachęcającym tytułom za mniej istotne z punktu widzenia omawianej tematyki pracy można uznać książkę J. Reychman, *Historia Turcji*, która stanowi kompendium wiedzy na temat dziejów Turcji od starożytności do lat pięćdziesiątych XX wieku, a nie problematyka tematu pracy. Niestety, ze względu na termin oddania pracy magisterskiej nie udało się zapoznać z dopiero co wydaną,

bardzo skromną pod względem objętości, książką A. Karbowskiej, *Kultura strategiczna Turcji za czasów Atatürka*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2017, ss. 126.

Nieocenioną pozycją i według mnie najlepszą na polskim rynku jest książka A. Adamczyka, *Ustrój polityczny Turcji w latach 1918-1960*, która w bardzo rzetelny sposób przedstawia z prawnej perspektywy transformację ustrojową. Przydatny do pisania pracy był *Pomocnik historyczny. Dzieje Turków*, wydany na łamach tygodnika „*Polityka*”, posiadający bogatą ilustrację (zawartą w pracy). Kolejną ważną pozycją jest książka E. Zürchera, *Turkey a modern history*. Na polskim rynku istnieje pod nazwą *Turcja. Od sułtanatu do współczesności*, która jest rekomendowana przez dr. Şahina Alpaya, specjalisty od polityki tureckiej, jako książka ukazująca przemiany polityczne w Turcji w bardzo bezstronny i miarodajny sposób.

Ze względu na stopień znajomości języka tureckiego, autor w swojej pracy korzystał w głównej mierze z tureckich stron rządowych tj. Centrum Badawcze Atatürka (*Atatürk Araştırma Merkezi*) (www.atam.gov.tr) oraz z oficjalnej strony Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji (*Türkiye Büyük Millet Meclisi*) (www.tbmm.gov.tr), które w archiwach posiadają oryginały aktów prawnych.

I. Imperium Osmańskiego podczas I wojny światowej

1.1. Sytuacja Imperium przed I wojną światową

Kilka lat przed wybuchem I wojny światowej Imperium Osmańskie, było sukcesywnie ograbiane ze swojego terytorium. Włochy już od dłuższego czasu zabiegały o międzynarodową zgodę na ekspansję terytorialną w północnej Afryce, pragnąc stać się jednym z wielkich mocarstw europejskich. W 1911 roku otrzymały od Wielkiej Brytanii, Francji i Rosji na to ciche przyzwolenie¹. Ich celem stała się Trypolitania (dzisiaj Libia). Obszar ten, nie miał szczególnego znaczenia ani ze względu na gospodarkę, ani na położenie strategiczne, jednak był to jedyny obszar Imperium w Afryce nie okupowany przez Wielką Brytanię, czy Francję². Dnia 28 września 1911 roku Włosi postawili ultimatum Wielkiej Porcie żądając zgody na zajęcie Trypolitanii. Rząd osmański dał delikatnie do zrozumienia, że nie przystaje na tą propozycję³. Następnego dnia Włochy zdecydowały się na wypowiedzenie wojny. Bardzo szybko zajęły tereny na wybrzeżu i zdobyły kontrolę na morzu.

W Stambule zaczęły się sprzeczki pomiędzy rządem, a Komitetem Jedności i Postępu [KJiP] (*İttihad ve Terakki Cemiyeti*)⁴. Obwiniano rząd o brak reakcji i zaangażowania w prowadzeniu wojny. KJiP postanowił, więc działać na własną rękę. Pomimo przewagi ze strony włoskiej, wojska KJiP zaliczyły parę sukcesów. Jednym z nich była bitwa pod Tobrukiem⁵. W wojnę zaangażowała się również ludność tubylcza zaniepokojona faktem, że w razie wygranej Włoch, będą oni podlegać niewiernym giaurom. W odpowiedzi, rok później Włosi poszerzyli obszar walk i postanowili zająć wyspy Dodekanezu. Zapewne wojna w dalszym ciągu by się toczyła gdyby nie to, że również inni sąsiedzi Imperium Osmańskiego, widząc jego słabość postanowili skorzystać z okazji i zaatakować.

¹ D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011, s. 58.

² T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, PWN, Warszawa 1980, s. 180-181.

³ J. Łątka, *Początki państw. Turcja*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2017, wersja elektroniczna w formacie MOBI, s.1369.

⁴ Komitet Jedności i Postępu (unioniści) wywodzi się z ruchu młodotureckiego. W 1889r. w Szkole Medycznej, grupa studentów założyło tajne Towarzystwo Jedności Osmańskiej, którego celem była detronizacja sułtana oraz przywrócenie konstytucji. Stowarzyszenie to dało początek partii KJiP, która miała ogromny wpływ na politykę Imperium w latach 1908-1918. Za jej przyczyną 23 lipca 1908r. sułtan Abdülhamid II przywrócił parlament oraz konstytucję. Z czasem partia ta przyjęła politykę nacjonalistyczną.

⁵ Źródła podają różne daty zwycięstwa Osmanów w tej bitwie. Niektórzy badacze twierdzą, że do zwycięstwa doszło 22 grudnia 1911r., jednakże w tej pracy przyjmuje się datę 9 stycznia 1912r., którą podaje w swojej książce, M. Zajączkowska, *Kemal Pasza*, Książka i Wiedza, Warszawa 1966, s. 52.

Kraje bałkańskie tj. Bułgaria, Serbia, Grecja i Czarnogóra dnia 8 września 1912r. zawarły sojusz tworząc tzw. Ligę Bałkańską⁶. Nie były one zgodne w wielu kwestiach, m.in. co do podziału ewentualnych łupów wojennych, jednakże wszystkie były zgodne w kwestii zmniejszenia wpływów osmańskich w Europie. Dotąd obawiano się skutków kolejnej wojny. Pamiętano dobrze, że wcześniejsza wojna bałkańska z 1897r. zakończyła się zdecydowaną przewagą po stronie Imperium. Wojna trypolitańska ukazując słabość Imperium zarówno polityczną, jak i militarną, umocniła sojuszników w przekonaniu, że z tej wojny wyjdą zwycięsko. Zaniedbana, przestarzała i nie przeszkolona armia okazała się bowiem nieskuteczna. Imperium Osmańskie nie było w stanie prowadzić wojny na dwóch frontach. Istniała obawa, że Włochy, widząc w jak trudnej sytuacji znajduje się Imperium postanowią również okupować Izmir (Smyrnę), dlatego też Imperium postanowiło zawrzeć pokój. Dnia 18 października uznano zwierzchność Włoch nad wilajetami⁷ Trypolitanii i Cyrenajki oraz zezwolono na tymczasową okupację wysp Dodekanezu w zamian za pozostawienie teokratycznej opieki nad tamtejszymi muzułmanami sułtanowi- kalifowi⁸.

Dnia 2 października 1912r. Liga Bałkańska zażądała autonomii Macedonii. Rząd osmański zgodził się na przeprowadzenie reform w Macedonii, których również Liga zażądała, ale nie na autonomię. Wobec tego 8 października Czarnogóra, a za nią cała reszta sojusznicznych państw wypowiedziała wojnę Imperium Osmańskiemu⁹. Początkowo Liga Bałkańska dysponowała na obszarze walk dwukrotnie większą armią, dlatego też armia osmańska planowała wycofać się do dwóch strategicznych rejonów Macedonii i wschodniej Tracji i tam w spokoju poczekać na resztę posiłków ściągniętych z Anatolii. Jednakże chaos polityczny i bezradność nowego ministra wojny Hüseyina Nâzima paszy, spowodowały zamęt w szeregach armii, czego rezultatem było podjęcie walki na wszystkich frontach i utrata niemal wszystkich terytoriów bałkańskich w ciągu zaledwie kilku tygodni.

Wybuch pierwszej wojny bałkańskiej oraz nieudolność ówczesnego rządu przyniosły kolejną zmianę w rządzie. Na stanowisko wielkiego wezyra mianowano Kâmila paszę, znany był on z poglądów liberalnych, jak i probrytyjskich, wobec tego spodziewano się, że wpłynie na Wielką Brytanię i uzyska od niej pomoc w mediacjach. Tak też się stało. Dnia 3 grudnia 1912r. doszło do zawieszenia broni, a niecałe dwa tygodnie później rozpoczęły się rozmowy

⁶ J. Łątka, *Ojciec Turków Kemal Atatürk*, Społeczny Instytut Historii i Kultury Turcji, Kraków 1994, s. 74. Ważne jest powiedzenie, że J. Łątka, wydał również książkę: J. Łątka, *Atatürk. Twórca Nowoczesnej Turcji*, Wydawnictwo Poznańskie sp. z o.o., Poznań 2016, która jest niezmienną wersją książki pt. *Ojciec Turków Kemal Atatürk*.

⁷ Wilajet- w Imperium Osmańskim nazwa prowincji.

⁸ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 60.

⁹ T. Wituch. *Tureckie...*, op. cit., s. 188.

pokoju w Londynie¹⁰. Jednakże rokowania utknęły w martwym punkcie. Żadna ze stron nie chciała pójść na kompromis. Państwa bałkańskie chciały, by Wielka Porta zrzekła się wszystkich terenów w Europie za wyjątkiem Stambułu. Natomiast rząd stambulski nalegał na pozostawienie w granicach Imperium Edirne i Albanii. Nie widząc innego wyjścia, Kâmil Pasza był skłonny je przyjąć¹¹.

Rysunek 1.1. Mapa wojen bałkańskich 1912- 1913

Źródło: D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011, s. 65.

¹⁰ Tamże, s. 62.

¹¹ T. Wituch, *Tureckie...*, op. cit., s. 188.

Od czasu, gdy nowym wezyrem został Kâmil Pasza prześladowania unionistów nasiliły się. Dalsze istnienie KJiP stało się więc pod znakiem zapytania. Planowali obalić rząd. Konferencja w Londynie stała się dobrą okazją do podjęcia działań nie tylko z własnych pobudek, ale również ze względów patriotycznych, bowiem wizja oddania Bułgarom Edirne, dawnej stolicy Imperium była rzeczą nie do zaakceptowania. Kiedy stało się jasne, że wielki wezyr pójdzie na ustępstwa i zgodzi się na niekorzystne warunki traktatu, grupa oficerów wraz z Enverem¹² na czele postanowiła udać się do Wielkiej Porty i wtargnąć do sali, gdzie odbywały się obrady gabinetu. Zastrzelono ówczesnego ministra wojny Hüseyina Nâzima. Reszta członków gabinetu została aresztowana, a wielkiego wezyra Kâmila paszę zmuszono do rezygnacji z pełnionej przez niego funkcji. Zamach ten przeprowadzony 23 stycznia 1913r., przeszedł do historii pod nazwą „przewrót Bab-ı Âli” (*Bab-ı Âli baskını*)¹³.

KJiP zrezygnowało z bezpośredniej władzy. Na stanowisku wielkiego wezyra i ministra wojny obsadzono Mahmuda Şevketa paszę. Przewrót Bab-ı Âli spowodował niemal natychmiastowe zerwanie rozmów pokojowych i wznowienie walk. Pomimo agresywnych działań względem państw bałkańskich nie udało się uratować Edirne z rąk bułgarskich. Stwierdzono, że nie ma innego wyboru, jak wznowienie negocjacji pokojowych. W wyniku traktatu londyńskiego z 10 czerwca 1913r. Imperium Osmańskie straciło niemal wszystkie obszary w Europie za wyjątkiem niewielkiej części wschodniej Tracji, wyspy Chios, Lesbos i pozostałych Wysp Egejskich. Dzień po podpisaniu traktatu został zamordowany Mehmet Şevket Pasza, z powodu podpisania tak niekorzystnego układu¹⁴.

W niecały miesiąc po podpisaniu traktatu, pomiędzy państwami Ligi Bałkańskiej i Rumunii, doszło do sporu o łupy wojenne. Bułgaria chcąc wyprzedzić działania pozostałych państw, zaatakowała Serbię. To posunięcie okazało się tragiczne w skutkach. Bułgaria została zaatakowana przez swoich byłych sojuszników wraz z Rumunią ze wszystkich stron. Wybuch drugiej wojny bałkańskiej stanowił dla Imperium Osmańskiego idealny powód do odzyskania niedawno utraconych terytoriów. Pomimo nacisku na rząd ze strony KJiP, władze stambulskie nie chciały podjąć się konkretnych działań. Wobec tego za przyzwoleniem KJiP, oddział oficerów Enverem na czele zdecydował się na atak na Edirne. Posunięcie to okazało się bardzo słuszne. Bułgaria nie będąc w stanie odparować ataku na wszystkich frontach szybko się

¹² Enver Pasza, jedna z czołowych postaci KJiP. Zwolennik idei panturkistycznej. Po przewrocie Bab-ı Âli otrzymał tekę ministra wojny. Podczas rządów triumwiratu dokonał m.in. reorganizacji armii. Dążył do opowiedzenia się Imperium w I wojnie światowej po stronie Niemiec.

¹³ E. Zürcher, *Turcja. Od sułtanatu do współczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 107. W niniejszej pracy będzie również zamiennie stosowana wersja tej książki w języku angielskim, ze względu na niedokładne tłumaczenia oraz błędy w datowaniu wydarzeń w polskiej edycji. E. Zürcher, *Turkey a modern history*, Wydawnictwo I. B. Tauris & Co Ltd., New York 2004.

¹⁴ Tamże, s. 108.

poddała. W rezultacie, Imperium na mocy traktatu podpisanego w Stambule 29 września 1913r. odzyskało część Tracji wraz z Edirne¹⁵.

Pomimo odzyskania byłej stolicy- Edirne, nie można tu mówić o sukcesie. W wyniku wojen bałkańskich Imperium straciło ponad 90 procent swoich terytoriów w Europie. Rejony te były uznawane za najbogatsze i najszybciej rozwijające się. To właśnie z tych obszarów pochodziły elity państwowe. Również KJiP miało zaczątki na tamtejszych obszarach. Wielu muzułmanów nękanych przez władze państw bałkańskich i ludzi, którzy stracili wszystko na wojnie, zdecydowało się na emigrację do Stambułu. Stolicę zalała fala uchodźców, czego następstwem było pojawienie się wielu chorób i epidemii. Państwo, które zaledwie parę lat wcześniej panowało na trzech kontynentach, teraz kontrolowało terytoria w praktyce zaledwie na jednym. Skutkiem ubocznym wojen była homogenizacja ludności. Teraz w Imperium większość stanowili Turcy¹⁶. W późniejszym okresie doprowadziło to do nasilenia się ruchów nacjonalistycznych.

Po przewrocie Bab-ı Āli, pomimo tego, iż KJiP nie zdecydowało się na bezpośrednie objęcie władzy, to i tak w pełni kontrolowało politykę wewnętrzną państwa. Jego oponenti początkowo nie byli prześladowani, jednakże dano im jasno do zrozumienia, żeby usunęli się na bok. Dopiero po zamachu na Mehmeta Şevketa paszę sytuacja ta uległa zmianie. Zaczęły się masowe aresztowania. Wielu ludzi skazano na śmierć. Unioniści postanowili sprawować jeszcze większą kontrolę nad rządem. Talât Pasza został ministrem spraw wewnętrznych. Enver otrzymał tytuł paszy i tekę ministra wojny. Cemal również otrzymał tytuł paszy i został wojskowym gubernatorem Stambułu. Wielkim wezyrem został książę Said Halim Pasza, jednak on z całej czwórki miał najmniejsze wpływy. W rezultacie doszło do konsolidacji władzy unionistów, zwanej również triumwiratem.

Okres ten, był również okresem reformizacyjnym. Niehamowany żadną opozycją nowopowstały rząd zaczął przeprowadzać szereg zmian, które w późniejszym czasie dały podstawy do tworzenia Republiki Turcji¹⁷. Ważną ustawą, która została uchwalona 23 września 1913r., była ustawa wprowadzająca obowiązkowe nauczanie podstawowe. Wszystkie szkoły podstawowe były bezpłatne¹⁸. Przełomem jak na tamten okres było wprowadzenie reform, które dawały większe prawa kobietom. Co prawda wcześniej kobiety (zwłaszcza te z wyższych sfer) mogły się kształcić i istniało nawet kilka szkół dla dziewcząt.

¹⁵ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 66.

¹⁶ E. Zürcher, *Turcja...*, op. cit., s. 109.

¹⁷ K. Wasilewski, *Turecki sen o Europie –tożsamość zachodnia i jej wpływ na politykę zagraniczną Republiki Turcji*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, Warszawa 2015, s. 142.

¹⁸ J. Reychman, *Historia Turcji*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław 1973, s. 276.

Jednak KJiP w zdecydowanie szerszym stopniu umożliwił kobietom dostęp do edukacji, co dawało im możliwość zdobycia zawodu, a co za tym idzie większą niezależność. Poprzez aktywizację zawodową, kobiety wprowadzono do sfery życia publicznego, która dotychczas była zarezerwowana tylko dla mężczyzn¹⁹. W 1911r. w Stambule utworzono pierwsze żeńskie liceum, a kilka lat później kobiety już mogły kształcić się na uczelniach wyższych. Okres wojenny sprzyjał aktywizacji kobiet. Zaczęły się pojawiać czasopisma kobiece np. „Świat Kobiet” („Kadinlar Dünyasi”)²⁰. Również na poprawę sytuacji kobiet wpłynęła zmiana prawa rodzinnego, które prowadzono pod koniec rządów młodo Turków (1917r.)²¹. Od tej pory kobieta mogła wziąć rozwód z mężem, jeżeli ten ją zdradzał, lub planował poślubić kolejną żonę bez jej zgody. Choć młodo Turcy wprowadzili wiele zmian w sferze społecznej, zwłaszcza dotyczących praw kobiet, to zmiany te nie miały rewolucyjnego charakteru. Kobietom nadal nie wolno było przebywać w towarzystwie mężczyzn np. w restauracjach, czy teatrach²². Nie istniały również koedukacyjne uniwersytety. Jednakże, jak to celnie opisuje S. J. Shaw, postęp w dziedzinie praw kobiet za czasów KJiP był znaczący i dawał grunt pod kolejne zmiany, dlatego też reformy, które zostały wprowadzone po ustanowieniu Republiki Turcji mogły się odbyć bez poważniejszych sprzeciwów²³.

Oprócz wprowadzania reform społecznych modernizowano także finanse oraz administrację wojskową. Enver Pasza, zaraz po swojej nominacji na ministra wojny postanowił zreformować armię. Podał do dymisji ponad dwustu oficerów, zapewniając sobie pełną kontrolę nad wojskiem²⁴.

Utworzono również Organizację Specjalną (*Teşkilât-i Mahsusa*), pod kierownictwem Envera. Organizacja ta została stworzona do wykonywania tzw. „brudnej roboty”²⁵. Nie stroniła ona od terroru, czy mordów politycznych na terenie Imperium jak i poza jego granicami, próbując tam aktywować ruchy oporu muzułmanów. Dużą rolę odegrała w tłumieniu ruchów separatystycznych wewnątrz państwa. Niewiele przetrwało źródeł, które mówią o strukturze jak i samej działalności organizacji. Wiele z nich zostało celowo niszczone po wojnie. Niemniej jednak była ona mocno związana z KJiP.

¹⁹ B. Lewis, *Narodziny nowoczesnej Turcji* Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, s. 276.

²⁰ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 52.

²¹ B. Lewis, *Narodziny...*, op. cit., s. 277.

²² T. Wituch, *Tureckie...*, op. cit., s. 203-204.

²³ S. Shaw, E. Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, Tom II 1808-1975, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2012, s. 471.

²⁴ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 70.

²⁵ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 107.

1.2. Wielka Porta po stronie Państw Centralnych

1.2.1. Przyczyny wystąpienia Imperium po stronie Trójprzymierza. Pierwszy okres wojny

W pierwszych latach rządów młodotureckich²⁶ rozwinęły się idee stworzenia osmańskiego narodu, które obejmowałyby całe równouprawnione społeczeństwo, heterogeniczne pod względem etnicznym, jak i wyznaniowym. Jednakże kryzys wewnętrzny w latach 1911-1913, jak i niepowodzenia wojenne, które zawężyły obszar granic Imperium spowodowały częściową homogenizację ludności, a w następstwie rozwój świadomości narodowej. Sprzyjało to rozwojowi nowego programu nacjonalistycznego, który na początku XX w. przybrał formę panturkizmu. Idea ta mówiła o zjednoczeniu i integracji wszystkich Turków i narodów im pokrewnych (tj. Turkmeni, Kazachowie, Kirgizi, Uzbegy, Azarzy, Tatarzy krymscy, Ujgurzy, jak również plemiona ałtajskie, czy Jakuci) w ramach jednego państwa. Nawiązywała również do mitycznej krainy Turanu, która miała obejmować obszary od Anatolii, aż po góry Ałtaju²⁷. W tamtym czasie wyżej wspomniane narodowości zamieszkiwały tereny Rosji, która odpowiedziała się po stronie aliantów, dlatego też stojąc po stronie niemieckiej, Imperium Osmańskie miało możliwość zrealizowania swoich marzeń o powstaniu panturańskiego Imperium.

Mimo tego wielu członków KJiP nie było przekonanych, co do sojuszu z Niemcami. Bardziej byli skłonni przyłączyć się do państw Ententy, symbolizujących dla nich potęgę i bogactwo. Jednakże Ententa niespecjalnie interesowała się sojuszem z Imperium Osmańskim między innymi powodu jego słabego zaplecza militarnego. Warto wspomnieć, że na początku triumwiratu, Enver w ramach przeprowadzania reform wojskowych ściągnął do Stambułu niemieckich ekspertów, by ci pomogli mu w przeprowadzeniu reformy wojskowej. Niemcy w przeciwieństwie do państw Ententy, zabiegały, by Wysoka Porta opowiedziała się po ich stronie. Miało na to wpływ wiele czynników, lecz bynajmniej nie zaliczała się do nich armia osmańska i jej siła militarna. Wierzyli, że mając po stronie sułtana- kalifa, jego autorytet wśród społeczności muzułmańskiej przyczyni się do organizowania powstań przeciwko Wielkiej Brytanii i Rosji panujących na licznych, zdominowanych pod względem

²⁶ Okres ten datuje się od 1908 do 1918.

²⁷ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 74.

ludnościowym przez muzułmanów terenach²⁸. Ponadto Imperium miało w swoim zasięgu cieśniny, które podczas wojny stały się bardzo ważnym atutem, przede wszystkim dlatego, że przez cieśniny tureckie przebiegała najkrótsza i najłatwiejsza trasa komunikacyjna pomiędzy Państwami Ententy. Mając po przeciwnej stronie Imperium Wielka Brytania i Francja miałyby utrudniony dostęp do zaopatrzenia swojego sojusznika- Rosji.

W rezultacie Enver Pasza wpłynął na swoich współtowarzyszy i 2 sierpnia 1914r. w prywatnej posiadłości wielkiego wezyra podpisano tajne porozumienie z Niemcami, które zostało zawarte w ośmiu artykułach. Niemcy zobowiązały się do obrony terytorialnej Imperium Osmańskiego. Ponadto obie strony zdecydowały się na zachowanie neutralności w razie konfliktu austro-serbskiego, a w razie wojny Niemiec z Rosją, Imperium Osmańskie zobowiązało się do opowiedzenia po stronie Państw Centralnych²⁹.

Trzy dni później dwa niemieckie krążowniki „Goeben” i „Breslau” po ostrzeleniu portów francuskich w Algierii, próbując uciec przed flotą angielską zdecydowały się ukryć u swojego sojusznika- Włoch. Niestety Włosi zdecydowali się zachować chwilową neutralność w wojnie i nakazały Niemcom opuścić port. Nie mając się gdzie schronić, władze niemieckie wywarły wpływ na Wysoką Portę odnośnie wcześniejszej ratyfikacji traktatu. Wobec tego statki niemieckie skierowały się w stronę Konstantynopola, a następnie zostały ukryte na Morzu Marmara. Morze to należało do wewnętrznych wód Imperium, dlatego też ambasadorzy państw alianckich mocno interweniowali o zachowanie zasady neutralności. Następnego dnia Stambuł wydał orzeczenie o zakupie ów dwóch krążowników niemieckich, zmieniając jedynie ich nazwy na „Yavuz Sultan Selim” i „Midilli”, gdyż całe załogi włącznie z dowództwem pozostały³⁰. Kilka tygodni później Imperium Osmańskie zostało uwikłane w I wojnę światową.

Na początku 1915r. Wielka Brytania przy wsparciu Francji rozpoczęła bombardowanie cieśniny Dardanele. Pomysłodawcą tego planu był Winston Churchill. Planował on zdobycie cieśniny Dardanele, następnie Bosforu, co pozwoliłoby na kontrolę nad stolicą³¹. Liczył, że zdobycie kontroli nad cieśninami i Stambułem, który jest zarazem siedzibą sułtana-kalifa, nie tylko pozwoli w łatwy sposób zaopatrywać Rosję, ale również zmusi Imperium do kapitulacji i przestrzeże Bułgarię przed opowiedzeniem się po stronie państw centralnych. Plan sam w sobie był idealny, jednakże inwazja na półwysep Gallipoli

²⁸ Tamże, s. 72.

²⁹ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 113.

³⁰ Oświadczenie to było w pewnym rodzaju, odwetem na Wielką Brytanię, która tuż przed wybuchem wojny skonfiskowała zamówione i opłacone dwa pancerniki tureckie (D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 74).

³¹ J. Reychman, *Historia...*, op. cit., s. 283.

okazała się totalnym fiaskiem. Brytyjczycy nie spodziewali się, że armia turecka stawi im tak silny opór. Na nic zdały się lądowania i zdobycie plaż, gdyż jak się okazało w praktyce, w głębi półwyspu walczyć trzeba było o każde wzgórze. Po niecałym roku walk, które pochłonęły po obu stronach około 300tys. ofiar, Brytyjczycy postanowili się wycofać³². Bitwa o Gallipoli stała się jedną z najkrwawszych bitew w historii I wojny światowej. Niewątpliwym zwycięzcą w tej walce stał się Mustafa Kemal, młody oficer turecki, który sprawdził się jako wybitny strateg. Jego dywizja odparła ataki na wzgórza Sarı Bair i Anafartę, a on został jedynym tureckim oficerem, który pokonał Anglików.

Passa sukcesów armii tureckiej jednak nie trwała zbyt długo, zwłaszcza na froncie wschodnim. W drugiej połowie 1916r. Rosjanie zajęli Trabzon, Erzurum i Wan, kierując się dalej w głąb Anatolii. Brytyjczycy z kolei w 1917 roku zajęli Bagdad. Jedynym pozytywną okolicznością w tamtym okresie były rewolucje rosyjskie, zwłaszcza październikowa. Bolszewicy obawiając się o swoją sytuację wewnętrzną, postanowili wycofać się z wojny. Dnia 3 marca 1918r. w Brześciu Litewskim podpisano pokój, na mocy którego nie tylko przywrócono Imperium granice z przed 1914r., ale również oddano Kars, Ardahan i Batum, które zostały zabrane w 1878r.

Enver Pasza postanowił wykorzystać sytuację, że Rosja pochłonięta jest sprawami wewnętrznymi, by realizować pragnienie o zbudowaniu wspólnoty panturańskiej. Postanowił odzyskać Baku. Była to pewnego rodzaju rekompensata za utracenie terenów na Bliskim Wschodzie. Niestety plan spalił na panewce. Podczas wkraczania wojsk do Baku, wojna była już przegrana. Wobec takiego obrotu spraw nie pozostało nic innego, jak rozpoczęcie rozmów pokojowych. Rząd KJiP oskarżany o ludobójstwo, obawiał się o swój los, dlatego też nie chcąc utrudniać rozmów pokojowych postanowił podać się do dymisji. Zakończyło się panowanie triumwiratu. Z entuzjazmem przyjął tą wiadomość sułtan Mehmed II Vahiddedin, który przejął władzę po śmierci Mehmeda V Reşada. Nowym wielkim wezyrem został Ahmed Izzet Pasza (były minister wojny, znany z poglądów nacjonalistycznych)³³.

³² Tamże, s. 86.

³³ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 92.

1.2.2. Kwestia ormiańska

Władze rosyjskie tuż przed I wojną światową na Zakaukaziu rozpoczęły formować legiony złożone z ochotników ormiańskich pochodzących z Imperium Osmańskiego. Ormianie z chęcią przyłączali się do tych legionów, widzieli bowiem w Rosji swojego sojusznika. Silna i potężna Rosja stała się dla nich atrakcyjna, wierzyli, że to właśnie pod jej protektoratem znajdą schronienie wobec presji islamu oraz będą mogli zrealizować swoje cele religijne, narodowe i społeczne³⁴.

Utworzono również ormiańską partyzantkę, która miała za zadanie prowadzić działalność dywersyjną na tyłach armii osmańskiej. Członkowie oddziałów partyzanckich, uzbrojeni przez Rosjan, byli nieuchwytni dla żandarmerii i policji osmańskiej. Doskonala znajomość terenu, języka oraz pomoc ze strony miejscowych Ormian im w tym pomagała.

Po klęsce w styczniu 1915r. w walkach pod Sarkamiş (miasto w prowincji Kars we wschodniej Anatolii), Enver, który był dowódcą tamtejszej armii tureckiej próbował znaleźć powód niepowodzeń. Widząc działalność dywersyjną Ormian w szeregach armii osmańskiej postanowił zaprowadzić „porządek”. Rozkazał rozbroić żołnierzy ormańskich służących w armii Imperium i wysłać ich do obozów pracy, gdzie następnie masowo ginęli na skutek nieludzkich warunków pracy. W ten sposób chciano pozbyć się mężczyzn w wieku poborowym, którzy mogli stawić czynny opór³⁵. Również masowe egzekucje, dokonywane przez wydzielone do tego zadania oddziały Organizacji Specjalnej (Teşkilât-i Mahsusa)³⁶ przyniosły znaczną część ofiar. Ofiarami represji armii tureckiej stała się także bezbronna ludność cywilna, która nie dążyła się ukryć w górach.

Talât Pasza, piastujący stanowisko ministra spraw wewnętrznych, pod nieobecność Envera i Cefala, pochłoniętych wojną, wydał słynny dekret o deportacji Ormian ze wschodniej Anatolii na południe, w kierunku Pustyni Syryjskiej. Z pewnością ta decyzja miała dwa motywy, które do dziś nie podlegają dyskusji. „Pierwszym była chęć oczyszczenia zaplecza frontu z „elementów niepewnych” i pozbawienia oparcia działających na tym obszarze ormiańskich bojówek, drugim zaś uzyskanie trwałych i nieodwracalnych zmian w religijno-etnicznym składzie ludności prowincji wschodnich.”³⁷ W konsekwencji wysiedlenia Ormian, Rosjanie nie mieliby już pretekstu utworzenia na tych terenach „Zachodniej

³⁴ Szerzej zobacz; J. Łątka, *Początki...*, op. cit., wersja elektroniczna w formacie MOBI s. 1490- 1501.

³⁵ T. Wituch, *Przemiany...*, op. cit. s. 241.

³⁶ Oddziały Organizacji Specjalnej, szerzej opisuje J. Łątka, *Początki...*, op. cit. wersja elektroniczna w formacie MOBI, s. 1513- 1517.

³⁷ T. Wituch, *Przemiany...*, op. cit., s. 79.

Armenii” pod protektoratem carów, co doprowadziłoby do trwałej dominacji ludności tureckiej i kurdyjskiej na owych spornych terenach.

Istnieje również kolejny aspekt tej decyzji. Czy Talât Pasza, decydując się na przesiedlenie tak licznej grupy ludności, składającej się w głównej mierze z kobiet i dzieci na tereny pustynne i biorąc pod uwagę ówczesne środki komunikacyjne, z pełną świadomością i premedytacją podjął taką decyzję, czy też śmierć tak dużej liczby osób była wynikiem głodu, chorób i dezorganizacji całego przedsięwzięcia.

Dnia 20 kwietnia 1915r. w miejscowości Wan, doszło do ormiańskiego powstania. Powstańcy wymordowali w tym czasie wielu muzułmanów i przez miesiąc odpierali ataki, czekając na odsiecz Rosjan. To powstanie jest wymieniane często, jako powód do rozpoczęcia masowych wysiedleń, czy egzekucji, jednakże dziś wiadomo, że przygotowania do tej akcji planowano o wiele wcześniej.

W maju 1915r. doszło do realizacji planu przesiedleń. Wysiedleńcy szli pieszo kilkaset kilometrów przez góry i bezwodne tereny, wielu z nich ginęło po drodze, z powodu głodu, wycieńczenia, czy chorób, które w tym czasie dziesiątkowały również obywatele Imperium Osmańskiego. W sumie ok. 200 tys. Ormian udało się przeżyć. Drugie tyle pozostało w zachodniej części Imperium na terytoriach nie objętych deportacjami tj.: Stambuł, Izmir, czy Kars (przyłączony w 1878r. do Rosji)³⁸.

W wyniku przesiedleń z 1915 roku zginęło wiele ludzi, niestety do dnia dzisiejszego ta liczba nie jest nam znana. Można, jednakże wyśrodkować liczbę ofiar. Według opracowań ormiańskich liczba ofiar sięga aż 2 mln (ta liczba przekracza całkowitą liczbę Ormian zamieszkujących przed I wojną światową na terenie Imperium), natomiast tureckie mówią o ok. 200 tys. Najbardziej rzetelne dane wydają się. Hovannisiana, C. Walkera oraz T. Akcama. Szacują oni, że w sumie ok. 800 tys. Ormian zginęło podczas I wojny światowej, w tym ok. 650 tys., które zmarły z powodu działań tureckich³⁹. Trudno jest ustalić jakiegokolwiek szczegóły dotyczące eksterminacji Ormian, a to dlatego, że dokumenty były świadomie niszczone, a archiwa Komitetu Jedności i Postępu, tzw. dokumenty Andoniana, na które powołują się Ormianie, okazały się sfałszowane⁴⁰. Pozostają świadectwa ocalałych, jednakże i one nie raz okazują się świadomie fałszowane, do celów politycznych. Warto pamiętać, że

³⁸ Deportacja ominęła łącznie ok. 150 tys. Ormian z w/w obszarów. (J. Łątka, *Początki...*, op. cit., wersja elektroniczna w formacie MOBI, s. 1591).

³⁹ A. Balcer, *Turecko ormiańskie rozrachunki z historią*, https://www.niniwa22.cba.pl/turecko-ormianskie_rozrachunki_z_historia.htm, (data odczytu: 20.06.2017).

⁴⁰ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 81.

wszelkie artykuły ukazujące się w zachodniej prasie na temat Turcji, służyły przede wszystkim do szerzenia propagandy wojennej.

Po pierwszej wojnie światowej, radykalni działacze ormiańscy nie czekali na wyroki sądowe, zdecydowali się na własnoręczne wymierzenie kary. Większość ówczesnych działaczy młodotureckich zmuszonych do emigracji zostało zamordowanych przez ormiańską organizację terrorystyczną zwaną Tajną Ormiańską Armią dla Wyzwolenia Armenii (ASA-LA)⁴¹, m. in. Talāt w 1921r. został zasztyletowany na jednej z berlińskich ulic. W latach siedemdziesiątych także, spotkano się z serią zamachów, zorganizowanych przez ormiańską grupę terrorystyczną, wymierzonym przeciwko dyplomatom tureckim w ramach zadośćuczynienia.

1.3. Zawieszenie broni w Mudros

Upadek triumwiratu i oskarżenie młodoturków o zbrodnie wojenne oraz beznadziejne położenie w jakim się teraz znajdowało Imperium spowodowało, że nowo uformowany rząd pod dowództwem Ahmeda Izzeta paszy, posiadał co prawda w swoich szeregach kilku młodotureckich ministrów, jednakże pozycja KJiP z dnia na dzień znacznie słabła. Sułtan i inni dygnitarze tureccy odsuwali się od unionistów, licząc na to, że w ten sposób Imperium będzie mogło na nowo podjąć rokowania pokojowe z Ententą. Ustanowione na początku 1918 roku słynne czternaście punktów Wilsona rozbudziły nadzieje, że warunki traktatu będą się do nich odwoływać⁴². Dnia 30 października 1918r. na brytyjskim okręcie „Agamemnon” zakotwiczonym w porcie Mudros doszło do podpisania rozejmu pomiędzy krajami Ententy, a Imperium Osmańskim⁴³. Traktat ten okazał się bardzo niekorzystny dla państwa osmańskiego, oznaczał on bowiem jego pełną kapitulację. Już pierwszy punkt wyraźnie nakazywał otwarcie cieśnin i ich okupację przez sprzymierzone państwa oraz bezpieczny dostęp do Morza Czarnego. Punkt piąty nakazywał demobilizację i rozbrojenie oddziałów osmańskich za wyjątkiem oddziałów, które są niezbędne do utrzymania porządku i ochrony granic, jednak ich liczba miała być określona przez sprzymierzeńców. Wszystkie

⁴¹ J. Łątka, *Początki...*, op. cit., wersja elektroniczna w formacie MOBI, s. 1603.

⁴² Chodziło głównie o punkt 12, który bezpośrednio dotyczył Imperium Osmańskiego. Wobec tego postanowienia Imperium zapewniono suwerenność oraz bezpieczeństwo. Ponadto nakazano aby wszystkim mniejszościom narodowym, które zamieszkują obszar Imperium Osmańskiego, zapewnić bezpieczeństwo i autonomię. Cieśnina Dardanele miała zostać na stałe otwarta, dla wszystkich okrętów zarówno wojennych jak i handlowych w: M. Nadolski (red.), *Historia powszechna 1879-1990. Dzieje polityczne i gospodarcze, historia dyplomatyczna, prawo i stosunki międzynarodowe, wybór dokumentów*, Warszawa 1991, s.59.

⁴³ T. Wituch, *Przemiany...*, op. cit., s. 248.

porty jak i okręty wojenne miały być otwarte dla państw Ententy. Kilka punktów rozejmu zapewniało aliantom pełną kontrolę nad środkami komunikacji tj. kolej, telegraf, poczta, urządzenia portowe, porty oraz okupację systemu tuneli kolejowych w górach Taurus. Jeńcy wojenni oraz Ormianie internowani i przetrzymywani w niewoli mieli być bezwarunkowo uwolnieni, natomiast jeśli chodzi o jeńców osmańskich to mieli oni pozostać do dyspozycji państw sprzymierzonych. Najbardziej kontrowersyjne okazały się dwa punkty rozejmu: punkt 24, który zezwalał aliantom na okupację sześciu wschodnich wilajetów licznie zamieszkiwanych, do czasu opisanej wyżej deportacji, przez Ormian (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Harput i Sivas)⁴⁴ oraz punkt 7, który dawał aliantom prawo do okupacji każdego obszaru na terenie Imperium w sytuacji zagrażającej bezpieczeństwu⁴⁵.

1.4. Traktat z Sèvres

Na mocy rozejmu w Mudros Imperium Osmańskie stało się całkowicie zależne od państw Ententy. Sztambuł wraz z cieśninami znalazł się pod okupacją. Ujawnione przez Rosję podczas podpisywania traktatu w Brześciu Litewskim tajne umowy pomiędzy państwami Ententy dotyczące podziału Imperium w tej sytuacji zdawały się być bardzo wiarygodne. Mowa tutaj o traktacie londyńskim zawartym 26 kwietnia 1915r., porozumieniu Sykes-Picot z maja 1916r., rozmów pomiędzy Wysokim Komisarzem Wielkiej Brytanii w Egipcie z szeryfem Mekki-Husajnem, (w których obiecywano Arabom pomoc w tworzeniu jednolitego, niepodległego państwa arabskiego na terenach zamieszkałych przez ludy mówiące językiem arabskim w zamian za przeciwstawienie się sułtanowi), czy traktacie podpisanym w kwietniu 1917r. w Saint-Jean-de-Maurienne.⁴⁶ Rząd osmański mając te wszystkie informacje w zasięgu ręki postanowił je wyjawic na światło dzienne. Chodziło przede wszystkim o skłócenie potencjalnych zaborców. Zwłaszcza, że np. porozumienie Sykes-Picot było sprzeczne z obietnicami złożonymi szeryfowi Husajnowi. W takiej oto atmosferze, zaczęto przeprowadzać rozmowy w Paryżu. W zasadzie nie były to rozmowy tylko negocjacje próbujące pogodzić wszystkie aspiracje terytorialne państw zwycięskich i ich sojuszników.

Na konferencję nie zaproszono, ani Imperium Osmańskiego, ani innych przegranych państw. Przedstawiono im tylko traktat gotowy do podpisania, który w teorii mogły podpisać,

⁴⁴ Patrz rysunek 1.4. na s. 22.

⁴⁵ *The Armistice Convention with Turkey*, Volume 6. Weimar Germany, 1918/19–1933, Mudros Agreement: Armistice with Turkey, https://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/armistice_turk_eng.pdf (data odczytu: 16.05.2017).

⁴⁶ T. Wituch, *Przemiany...*, op. cit., s. 250

albo odrzucić. W pierwszej kolejności zajęto się sprawą Niemiec i Austro-Węgier, uważano, że to one są kwestią priorytetową, ponadto podczas negocjacji dotyczących terenów Bliskiego Wschodu dochodziło do ostrych spór pomiędzy negocjatorami. Główną kwestią sporną pomiędzy Wielką Brytanią, a Francją była Syria. Na podstawie porozumienia Sykes-Picot Francja miała zagwarantowane wybrzeże syryjsko-libańskie, rejon Adany (Cylicję) i strefę wpływów w Syrii oraz bogaty w ropę naftową Mosul, dlatego też niechętnie chciała iść na jakiegokolwiek ustępstwa⁴⁷. Domagała się od Wielkiej Brytanii spełnienia wszystkich warunków porozumienia. Anglicy, co do tych terenów mieli również zobowiązania względem szeryfa Husayna. W ostateczności Anglicy zgodzili się na warunki Francji. Arabowie w ramach niezadowolenia wzniesli bunt, który został brutalnie stłumiony. Kolejnym problemem były tereny w południowo-zachodniej Azji Mniejszej o które zabiegały Włochy i Grecja. Włochy dużo wcześniej wysunęły propozycję przejęcia tych obszarów. Jednak to Grecja w ostateczności je otrzymała. Duży wpływ miała na to Wielka Brytania, która w pewnym sensie widziała w niej przeciwwagę dla Włoch i Francji posiadających już obszary w tamtym rejonie.

Gdy konsensus w sprawie podziału obszarów został osiągnięty, postanowiono zaprosić delegację turecką. Warunki pokojowe przedstawione 11 maja 1920r. okazały się tak surowe, że delegaci zdecydowali się je w odrzucić. Dopiero druga delegacja, osobiście wyznaczona przez Damada Ferida paszę⁴⁸ go podpisała. Traktat z Sevres podpisany 10 sierpnia 1920r. zachowywał Imperium jako tzw. „rump state”⁴⁹ w północnej części Anatolii. Stolica wraz z cieśninami miały być pod międzynarodową kontrolą. Utracono prowincje arabskie tj. Syria, Liban, Palestyna, Irak włącznie z Mosulem. Kurdystan, który powstał na północ od Mosulu miał pozostać w Imperium Osmańskim, ale o jego autonomii miał decydować zorganizowany po roku plebiscyt. Armenii miała przypaść północno- wschodnia Anatolia, a Grecji wschodnia Tracja z Edirne i Çatalca. O losie Izmiru, który był okupowany przez greckie wojska miał zdecydować plebiscyt. Ententa widziała narastające wpływy zbrojnego ruchu oporu, dlatego w obawie o nie respektowanie warunków układu za namową Greków postanowiła wdrażać postanowienia za pomocą siły militarnej⁵⁰

⁴⁷ Tamże, s. 250.

⁴⁸ Jedna z głównych postaci liberalnej opozycji (Partia Wolności i Zgody). Przydomek „damad” – zięć, otrzymał po poślubieniu córki Abdülhamida II. Piastował urząd wielkiego wezyra kilkakrotnie. Jego poglądy były probrytyjskie. Był znany z wrogości do nacjonalistów.

⁴⁹ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 147.

⁵⁰ Tamże, s. 147.

Rysunek 1.2. Spis wielkich wezyrów

Spis wielkich wezyrów

Mehmed Said Halim Pasza (12 czerwca 1913- 4 lutego 1917)

Mehmed Talât Pasza (5 lutego- 14 października 1918)

Ahmed Izzet Pasza (14 października 1918- 8 listopada 1918)

Ahmed Tevfik Pasza (11 listopada 1918- 3marca 1919)

Damad Ferid Pasza (4 marca 1919- 1 października 1919)

Ali Rıza Pasza (2 października 1919- 3 marca 1920)

Sâlih Hulûsi Pasza (8 marca 1920- 2 kwietnia 1920)

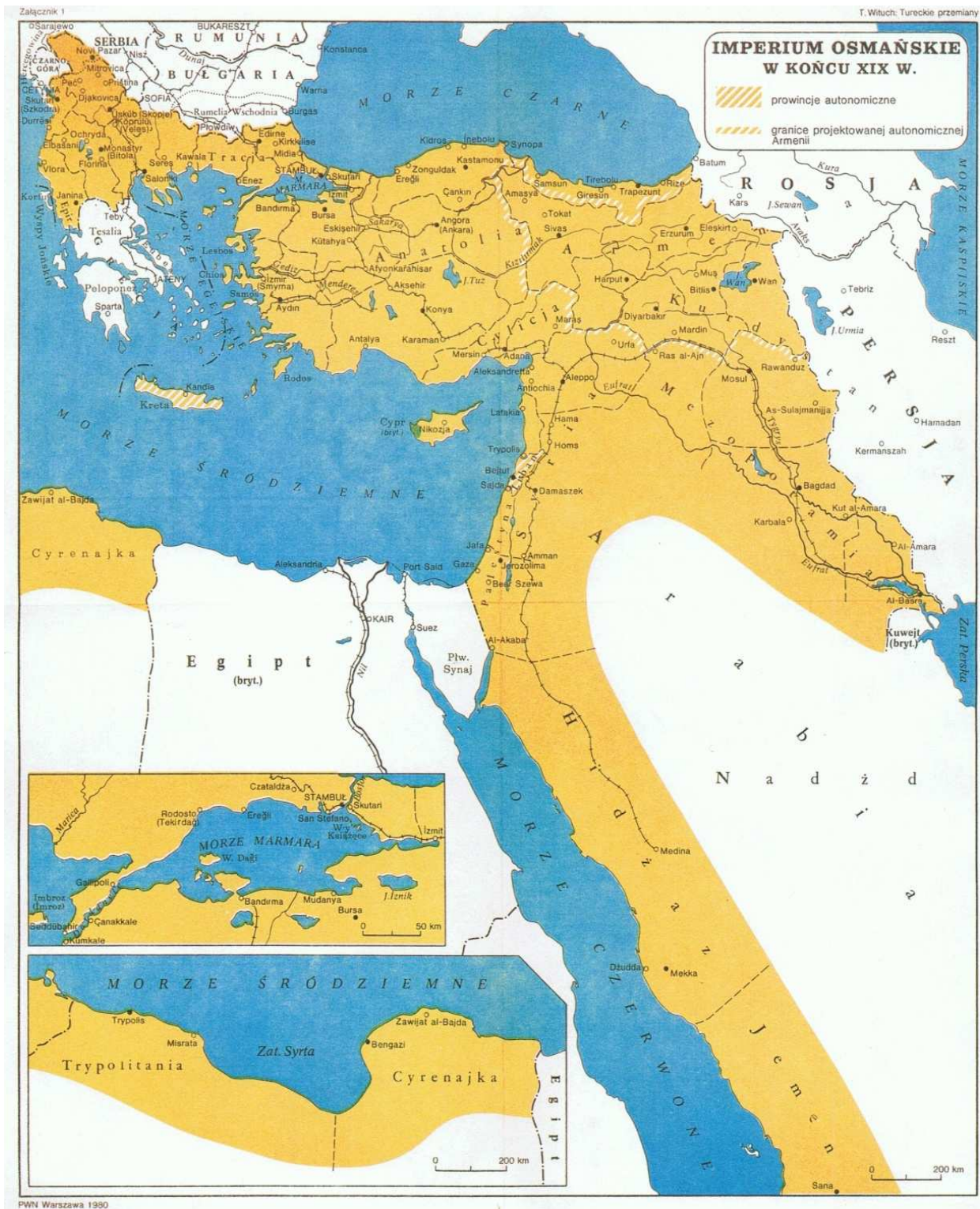
Damad Ferid Pasza (5 kwietnia 1920- 17 października 1920)

Ahmed Tevfik Pasza (21 października 1920- 4 listopada 1922)

Źródło: S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* vol. II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 439-440.

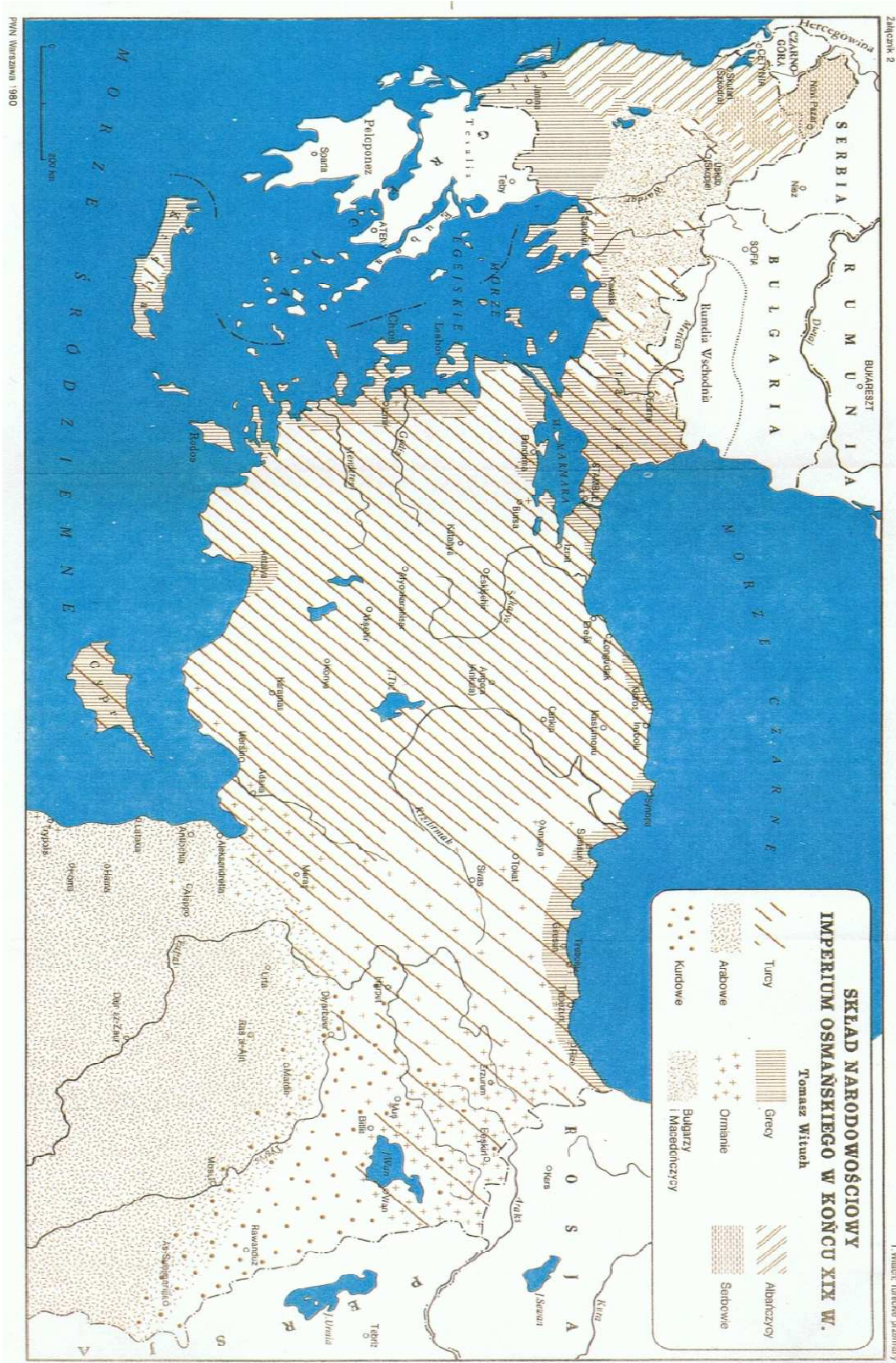
Rysunek 1.3. Imperium Osmańskie w końcu XIX wieku

Źródło: T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878- 1923*, PWN, Warszawa 1980, mapa załącznikowa.

Rysunek 1.4. Skład narodowościowy Imperium Osmańskiego pod koniec XIX wiek

Źródło: T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878- 1923*, PWN, Warszawa 1980, mapa załącznikowa

II. Walka o niepodległość

2.1. Ruch oporu punktem zapalnym do wojny niepodległościowej

2.1.1. Początki ruchu oporu

Pod koniec pierwszej wojny światowej, KJiP tracił na sile. Sułtan Mehmet VI Vahdettin, będący przeciwieństwem swojego poprzednika, aktywnie uczestniczył w życiu politycznym. Jego poglądy były antynacjonalistyczne i probrytyjskie. W krótkim czasie zastąpił Ahmeda Izzeta Paszę, Ahmedem Tevfikiem Paszą, który rozpoczął rządy niedawnej opozycji liberalnej⁵¹. Po kilku miesiącach zastąpił go Damad Ferid Pasza („*damad*”- tur. zięc), będący szwagrem sułtana. Był on głównym kierującym w nowej, liberalnej Partii Wolności i Zgody (*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*). To właśnie podczas jego rządów, narastała aktywność nacjonalistyczna ruchu oporu sprzeciwiająca się polityce władz Imperium.

Tuż przed końcem wojny, kiedy niepewna stała się sytuacja unionistów, Taâlât i Enver postanowili powołać organizację o nazwie *Karakol* (Posterunek)⁵². Miała ona za zadanie chronić unionistów przed represjami ze strony, liberałów, Ententy i mniejszości narodowych, pokrzywdzonych przez unionistów podczas wojny. Ponadto, miała za zadanie wspierać i wzmacniać ruch oporu w Anatolii i na Kaukazie poprzez dostarczane na te obszary: broń, amunicję, pieniądze i wykwalifikowanych oficerów⁵³. Organizacja ta stała się zaczątkiem do powstawania na terytoriów Anatolii zagrożonych obcą okupacją, regionalnych stowarzyszeń obrony praw narodowych (*müdafaa-i hukuk-u milliye*). Z dnia na dzień, ruch oporu przybierał na sile, co przede wszystkim było spowodowane negatywnym nastawieniem do rządu, który stał się uległy wobec rozbiorczych planów Ententy. Postanowiono postawić na czele człowieka, który cieszyłby się autorytetem oraz poważaniem wśród członków. Idealnym kandydatem na to stanowisko okazał się Mustafa Kemal- zwycięzca podczas kampanii dardaneelskiej. Ponadto Kemal ze względu na wrogie nastawienie do Envera, które spowodowało, że podczas triumwiratu pozostał w cieniu, nie był kojarzony z ich działalnością. W niedługim czasie po objęciu tego stanowiska, Kemal dostał propozycję od

⁵¹ Ahmed Izzet Pasza- nie należał do unionistów, jednak był im przychylny. Ahmed Tevfik Pasza- był liberałem, jednak za jego kadencji w rządzie znajdowali się niektórzy członkowie KJiP.

⁵² Inicjatorami tej organizacji byli Talât i Enver, natomiast bezpośrednimi organizatorami byli pułkownik Kara (Czarny), Vasif (ważny członek kręgu oficerów należących do KJiP) i Kara Kemal- unionistyczny lider partyjny ze Stambułu. Nazwa organizacji pochodzi od ich nazwisk. (E. Zürcher, *Turcja...*, op. cit., s. 135).

⁵³ Tamże, s. 136.

ówczesnego wielkiego wezyra- Damada Ferida, objęcia stanowiska inspektora armii. Jego zadaniem miało być doprowadzenie do zaprzestania walk pomiędzy muzułmanami, a chrześcijanami w wilajecie Samsun. Kemal przystał na tą propozycję. Ze względu na nacisk aliantów, aby jak najszybciej stłumić walki, Ministerstwo Wojny, przyznało mu bardzo szeroki zakres uprawnień, m.in. mógł on komunikować się bezpośrednio ze wszystkimi wojskowymi i cywilami, czy rozwiązywać wszelkie grupy zbrojne.

2.1.2. Kongres w Sivas

W dniu 19 maja 1919r. Kemal przybył do Samsunu (cztery dni po wylądowaniu Greków w Izmirze)⁵⁴. Natychmiast po przybyciu, postanowił skorzystać ze swoich przywilejów i skontaktować się z zaprzyjaźnionymi dowódcami i innymi cywilami, w celu podjęcia próby konsolidacji stowarzyszeń obrony praw narodowych w jedną- narodową. W tym celu wraz z innymi dowódcami sporządził list tzw. okólnik (*Amasya tamimi*), w którym była mowa o tym, że Imperium znajduje się w niebezpieczeństwie, a rząd stambulski nie jest stanie wypełniać obowiązków konstytucyjnych i tylko naród jest w stanie państwo ocalić⁵⁵. Ponadto przewidywał zwołanie powszechnego kongresu w Sivas, na który każda z prowincji powinna wydelegować trzech przedstawicieli (punkt pierwszy okólnika). Punkt ten potwierdzał próbę scalenia dotychczas regionalnych stowarzyszeń obrony praw, w ogólnonarodowy ruch oporu.

Jeszcze przed próbą zwołania narodowego kongresu w Sivas, Stowarzyszenie na rzecz Obrony Praw Narodowych Wschodniej Anatolii (*Şarkî Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti*) będące koalicją regionalnych stowarzyszeń wschodniej Anatolii już organizowało swój kongres⁵⁶. Kongres rozpoczął się 23 lipca 1919r. w Erzurum. Data ta jest nieprzypadkowa, gdyż była to jedenasta rocznica rewolucji konstytucyjnej (*Jön Türk Devrimi*). W czasie przygotowań ówczesny minister spraw wewnętrznych zażądał od Kemala powrotu do stolicy, ten jednak odmówił. W konsekwencji został zdymisjonowany. Wysłany telegram zawiadamiający o odwołaniu, minął się w drodze z osobistą rezygnacją Kemala z

⁵⁴ Data ta jest istotna, gdyż to właśnie lądowaniu Kemala w Samsunie przypisuje się początek etapu działań dążących do konsolidacji ruchu niepodległościowego, czego następstwem było utworzenie nowego ośrodka władzy w Ankarze (Angora).

⁵⁵ E. Zürcher, *Turcja...*, op. cit., s. 151.

⁵⁶ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 150.

⁵⁷ Stowarzyszenie to zostało utworzone z powodu wspomnianego wyżej zagrożenia oderwania się sześciu prowincji od Imperium Osmańskiego na rzecz Ormian.

pełnionej funkcji inspektora armii wystosowaną kilka dni wcześniej. Wielu specjalistów uważa, że właśnie wcześniejsza, dobrowolna rezygnacja ze stanowiska w głównej mierze przyczyniła się do objęcia przez niego stanowiska przewodniczącego „komitetu reprezentacyjnego” kongresu (*heyet-i temsiliye*)⁵⁸. Jeszcze podczas trwania obrad, generał Kâzım Karabekir, któremu w zamian za stanowisko inspektora rozkazano aresztować Kemala i przysłać do stolicy, odmówił podporządkowania się tym rozkazom stwierdzając, że Kemal jest nadal jego zwierzchnikiem. Wraz z nim większość wojska, która wspierała Kâzım Karabekira oraz Mustafę Kemala poszła w jego ślady⁵⁹.

Owoce tego kongresu była dziesięciopunktowa uchwała, która potwierdzała determinację sześciu prowincji Anatolii zagrożonych przejęciem przez Ormian, do pozostania przy Imperium Osmańskim. Deklaracja ta, w późniejszym czasie stanowiła podstawę do Paktu Narodowego (*Misak-ı Milli*). - głównego dokumentu programowego ruchu kemalistowskiego⁶⁰. Najważniejszymi postanowieniami kongresu było stwierdzenie, że naród turecki jest gotowy walczyć o integralność i niepodległość swojego państwa. Kongres uznawał się za przedstawiciela woli i pragnień narodu tureckiego. Wzywał również rząd do podporządkowania się tej woli, narodowej (punkt 8). Ważnym aspektem była również deklaracja wierności sułtanowi- kalifowi⁶¹.

Kongres narodowy odbył się 4-11 września 1919r. w Sivas. Pod przewodnictwem i z inicjatywy Kemala, przybrał nazwę Stowarzyszenie Obrony Narodowych Praw Anatolii i Rumelii (*Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*). Jego znaczenie było znacznie większe od kongresu w Erzurum, gdyż w założeniu miał charakter powszechny (trudno jednak uznać, że kongres w Sivas miał charakter ogólnonarodowy, gdyż przybyło tylko 39 osób spośród 200 zaproszonych). Potwierdzał on uchwalone w Erzurum decyzje i rozszerzył ich zakres obowiązywania na cały kraj. Wybrano również stały Komitet Reprezentacyjny dla całego kraju, na którego czele ponownie stanął Mustafa Kemal⁶².

Komitet Reprezentacyjny 27 grudnia 1919r. wybrał Ankarę (Angora) na swoją siedzibę, ze względu na jej centralne położenie oraz dlatego, że była końcową stacją linii kolejowej do Stambułu⁶³. Nowo wybrany wielki wezyr- Ali Rıza pasza, był bardziej pronacjonalistyczny niż jego poprzednik. Niemal od razu po objęciu stanowiska próbował

⁵⁸ Tamże, s. 150.

⁵⁹ M. Zajączkowska, *Kemal...*, op. cit., s. 100.

⁶⁰ E. Zürcher *Turcja...*, op. cit., s. 150.

⁶¹ A. Adamczyk, *Ustrój polityczny w Turcji w latach 1918- 1960*, Wydawnictwo Dig, Warszawa 2013, s. 64

⁶² Tamże, s. 64-65.

⁶³ E. Zürcher, *Turcja...*, op. cit., s. 151.

porozumieć się z członkami ruchu oporu, jednak po długich negocjacjach strony nie doszły do konsensusu.

2.1.3. Utworzenie Wielkiego Zgromadzenia Narodowego

W tym samym czasie odbyły się ostatnie wybory parlamentarne w Imperium Osmańskim. Zdecydowaną większość zdobyli kandydaci zaaprobowani przez Stowarzyszenie Obrony Praw Anatolii i Rumeli. Zdecydowana większość, jaką uzyskali nacjonaści pozwoliła na uchwalenie 28 stycznia 1920r. Paktu Narodowego. „Postanowienia Paktu zapowiadały likwidację Imperium Osmańskiego, a wraz z nim rezygnację z ideologii osmanizmu, panislamizmu i panturkizmu na rzecz nacjonalizmu tureckiego”⁶⁴. W skrócie, był to zbiór wszystkich zasad, które zostały ustalone podczas kongresów w Erzurumie i Sivasie. Głównymi założeniami do zrealizowania były: uzyskanie niepodległości narodowej, integralności terytorialnej i utrzymanie zbrojnego oporu wobec obcej okupacji. Deputowani z ruchu narodowego byli w stałym kontakcie z Ankarą. Kiedy Kemal dowiedział się, że Brytyjczycy mają zamiar przejąć Stambuł, nakazał przywódcom nacjonalistów powrócić do Ankary. Jednakże tego nie zrobili, czego wynikiem była seria aresztowań nacjonalistycznych deputowanych oraz wymuszenie przez Brytyjczyków na rządzie sułtańskim dymisji rządu Alego Rızı i zastąpieniem go z powrotem Damadem Feridem Paszą. Wobec takiej sytuacji Mustafa Kemal nakazał pozostałym deputowanym powrócić do Ankary i przystąpić do tworzenia nowego organu władzy, który jednocześnie byłby konstytuanta.⁶⁵

Razem utworzyli Wielkie Zgromadzenie Narodowe [WZN] (*Büyük Millet Meclisi*). W wydanym okólniku do armii i administracji prowincjonalnej Kemal wyjaśnił, że Zgromadzenie będzie „władzą kompetentną, do której powinny się zwracać wszystkie władze cywilne i wojskowe, podobnie jak cały naród”⁶⁶. Pragnął w ten sposób zastąpić marionetkowy parlament w Stambule, którym sterowały obce państwa (zwłaszcza Wielka Brytania). Deklaracja ustanowiona 23 kwietnia 1920r. określała zasady funkcjonowania nowopowstałej instytucji. Stwierdzała ona, że nowo powołany organ jakim jest WZN, reprezentujący wolę narodu, sprawuje rzeczywistą władzę w państwie. Jest organem posiadającym najwyższe kompetencje w kraju i skupia on w sobie władzę ustawodawczą oraz wykonawczą. Komitet

⁶⁴ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 66.

⁶⁵ Tamże, s. 68.

⁶⁶ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s.136.

Delegatów Wykonawczych [KDW], pełnił funkcję rządu. Składał się z 11 resortów. Skład KDW był wybierany przez WZN. Członkowie KDW byli odpowiedzialni zarówno grupowo jako cały organ, jak również indywidualnie przed WZN. Przewodniczący WZN miał sprawować *ex officio* funkcje Przewodniczącego KDW⁶⁷.

Przewodniczącym Zgromadzenia stał się Mustafa Kemal wygrywając z przewodniczącym poprzedniego parlamentu. W ten oto sposób stał się on pierwszym premierem. Jeśli chodzi o sułtana-kalifa, to WZN formalnie uznawało jego władzę, jednakże była ona ograniczona. Doprowadzając do utworzenia Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, nacjonalistyczny ruch oporu zrobił wielki krok w tworzeniu niepodległej Turcji.

2.2. Interwencja grecka

Jeszcze podczas trwania negocjacji pokojowych w Sevres, Grecja otrzymała przyzwolenie od Wielkiej Brytanii na zajęcie obszaru wokół Izmiru (Smyrna) i Ayvaliku. Wobec tego 15 maja 1919r. dwadzieścia tysięcy greckich żołnierzy lądowało w Izmirze. Oficjalnie mówiono, że lądowanie to, jest prawnie uzasadnione na podstawie art. 7 rozejmu w Mudros. Tak naprawdę jednak chodziło o zahamowanie ambicji Włoch (obszar ten należeć miał do Włoch na podstawie układu Saint-Jean-de-Maurinne). Grecja, jak już wspomniano wyżej, mocno wspierana przez Wielką Brytanię (premier David Lloyd George sympatyzował z premierem greckim Elefteriossem Venizelosem) widziała możliwość zagarnięcia obszarów Imperium i zrealizowania planów o powstaniu tzw. Wielkiej Idei⁶⁸.

Fakt, że Grecja została w taki sposób „nagrodzona” przez Ententę wzbudzało ogromne niezadowolenie wśród ludności tureckiej, ponieważ Grecja opowiedziała się po stronie Wielkiej Brytanii dopiero pod sam koniec wojny i nigdy nie pokonała wojsk osmańskich. Ponadto Grecy wcale nie zamierzali na tym poprzestać. W październiku 1920r. ich armia przekroczyła obszar wyznaczony przez linię Milne’a⁶⁹. Turcy bardzo dobrze zdawali sobie sprawę, że Grecy planują wykorzystać sytuację, by móc odbudować swoje dawne Imperium.

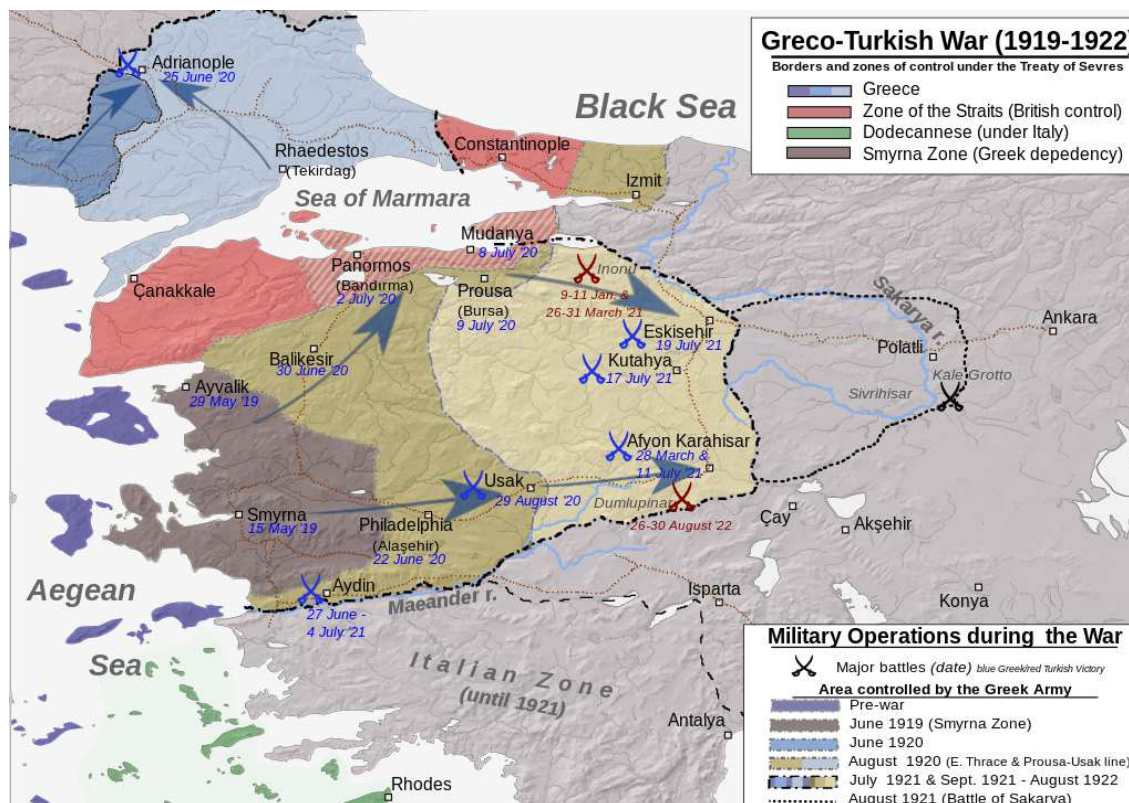
⁶⁷ A. Adamczyk, Ustrój..., *op. cit.*, s. 69.

⁶⁸ Wielka Idea z gr. Meghali Idhea, zakładała ona zjednoczenie w wszystkich Greków zamieszkujących obszary Imperium Osmańskiego w jednym państwie. Na podstawie: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wielka-Idea;3995640.html>, data odczytu: (28.05.2017r.).

⁶⁹ Linia demarkacyjna rozciągająca się od Ayvalik na północy do rzeki Menderes na południu. Na podstawie: A. Hyde, *Jihad: The Ottomans and the Allies 1914-1922*, Amberley Publishing Limited 2017, *passim*.

Rysunek 2.1. Mapa przebiegu wojny grecko-tureckiej (1919-1922) i okupacji militarnej

Źródło: www.commons.wikimedia.org/wiki/File:Greco_Turkish_War_1919-1922.svg
 (data wejścia: 20.05.2017r.)

Bezsilność armii i rządu stambulskiego wobec zaborczych działań państw Ententy wzbudzała ogromne niezadowolenie. Podczas okupacji Izmiru armia grecka brutalnie traktowała ludność turecką⁷⁰. Sytuacja ta, stała się punktem zapalnym do dalszego rozwoju ruchów narodowo-wyzwoleńczych, a w konsekwencji do rozpoczęcia wojny turecko-greckiej, która trwała od 1920-1922 roku.

Dnia 22 czerwca 1920r. Grecja postanowiła rozszerzyć swoje dotychczasowe tereny okupacyjne i rozpoczęła ofensywę na kilku frontach. Wyposażona w nowoczesną broń z łatwością posuwała się naprzód. Sukcesy w Anadolii zachęciły armię grecką do inwazji na europejską część Imperium Osmańskiego. W lipcu zajęła Tekridağ (Rodosto).

Za niepowodzenia wojenne tureckiej armii rząd stambulski obarczył winą ludzi popierających ruch oporu, dlatego też, zdecydował się na walkę przeciwko nim. Natomiast

⁷⁰ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 121-122.

WZN z Mustafą Kemalem na czele postanowiło wynieść z tej porażki wnioski i zdecydowano się na przeprowadzenie zmian wśród dowódców.

Na początku 1921r. armia grecka zdecydowała się na kolejną ofensywę. Jej głównym celem było zajęcie Eskişehir- ważnego węzła kolejowego. Napotykając opór w miejscowości İnönü ze strony armii tureckiej pod kierownictwem pułkownika İsmeta, Grecy wycofali się w rejon Bursy⁷¹. To było pierwsze zwycięstwo armii ankarskiej, lecz triumf nie trwał długo. W marcu nastąpiła kolejna ofensywa na İnönü. Pomimo pierwszych sukcesów Grecji i jej przewagi pod względem liczebnym, jak i militarnym, to Turcy ponownie wygrali tą bitwę. Można sugerować, że motywacja i determinacja armii İsmeta miała decydujący wpływ na przebieg tej bitwy. Również na drugim froncie z Uşaku na Afyon Grecy nie odnieśli sukcesu. Pomimo wygranej bitwy, zmuszeni byli do ewakuacji z tamtejszych terenów.

Skończył się okres łatwych zwycięstw dla Grecji. Nadszedł czas, kiedy pozycja nacjonalistów znacznie się wzmocniła, nie tylko w kraju ale również na arenie międzynarodowej. Pod koniec 1920r. Grecy zmęczeni ciągłymi wojnami, w większości postanowili zagłosować na rojalistów, którzy w swojej kampanii obiecywali zakończenie wojny grecko- tureckiej. Venizelos przestał być premierem⁷². Również w Stambule pozycja Damada Ferida Paszy, stała się zagrożona wobec rosnącej popularności nacjonalistów i ich sukcesów na frontach. Dwaj najwięksi zwolennicy Ententy zostali odsunięci od władzy.

W lipcu 1921r. Grecja ponownie zaatakowała linię frontu Afyon- Karahisar, Kütahya oraz Eskişehir. Turcy nie wytrzymali tego uderzenia. Utrata tych terytoriów zasiała panikę w Ankarze. Szykowano się nawet do ewakuacji. Wobec bezsilności Wielkie Zgromadzenie Narodowe zaproponowało Mustafie Kemalowi naczelne dowództwo. Kemal je przyjął, ale w zamian zażądał wyjątkowych uprawnień na okres trzech miesięcy. Pomimo częściowego sprzeciwu wśród deputowanych, otrzymał wszystkie uprawnienia, o które prosił. Między innymi zdecydował o zarekwirowaniu 1/3 wszystkich zasobów żywności, zwierząt hodowlanych oraz broni i amunicji. Doszło również do zbiorowej mobilizacji rekrutów⁷³.

Po prawie dwutygodniowych przygotowaniach, 22 sierpnia 1921r. Grecy zaatakowali nad rzeką Sakarya (bitwa znana pod nazwą *Sakarya Meydan Muharebesi*), tureckie linie obronne. Rozpoczęte w ten sposób walki były najważniejszymi stoczonymi bitwami podczas wojny niepodległościowej. Dzięki zdolnościom przywódczym Mustafy Kemala udało się pokonać natarcie liczniejszej i lepiej uzbrojonej armii greckiej. Bitwa

⁷¹ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 112.

⁷² E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 154

⁷³ Tamże, s.155.

zakończyła się 13 września- po 22 dniach i nocach ciągłych walk. Wielkie Zgromadzenie Narodowe w ramach wdzięczności przyznało naczelnemu dowódcy tytuł Gazi (najbardziej prestiżowy tytuł wojskowy w świecie islamu)⁷⁴. Po bitwie o Sakaryę nastąpiła chwila ciszy. Obie strony mobilizowały się do kolejnego starcia. Stronę turecką poważnie wspierała Rosja⁷⁵. W październiku w Ankarze podpisano porozumienie z Francją, która zobowiązała się zwrócić Turcji Cylicję.

Mustafa Kemal 26 sierpnia 1922r. (20 lipca. otrzymał od WZN uprawnienia naczelnego wodza na kolejne trzy miesiące⁷⁶) wydał rozkaz uderzenia na Greków na linii Afyon- Karahisar (bitwa znana pod nazwą *Başkomutanlık Meydan Muharebesi*). Nieprzygotowana i źle dowodzona Grecja została pokonana już po czterech dniach. Dzień 30 sierpnia do dziś jest obchodzony w Turcji jako „dzień zwycięstwa” (*Zafer bayramı*). W dniu 9 września armia turecka wkroczyła do Izmiru. Po zwycięstwie z Grecją, Turcy postanowili pomaszerować do Stambułu. Brytyjczycy okupujący stolicę i teren cieśnin wpadli w panikę. Poprosili o pomoc swoich sojuszników, jednak nikt nie nadszedł z pomocą. Na szczęście nie doszło do walk. Po kilkudniowych negocjacjach w Mudanyi doszło do zawieszenia broni z Włochami, Francją i Wielką Brytanią 11 października 1922r. oraz Grecją- 14 października 1922r. Zakończył się okres wojen. Teraz można było na nowo rozdać karty.

W ciągu tego dwuletniego konfliktu Mustafa Kemal wykazał się znakomitymi zdolnościami przywódczymi oraz taktycznymi. Z łatwością poradził sobie w walce na nie tylko na froncie zbrojnym, ale również politycznym. Powstrzymał interwencję grecką, jak również antynacjonalistyczny rząd Damada Ferida Paszy. Tureccy politycy tym czasie byli często zmuszeni do polegania jedynie na ich własnej intuicji. Według współczesnych historyków, był to jeden z największych atutów jaki posiadał nowy turecki lider polityczny⁷⁷.

⁷⁴ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit. s. 163.

⁷⁵ Dnia 16 marca 1921r. w Moskwie podpisano układ o przyjaźni i braterstwie między Rosją, a Turcją. Bolszewicka Rosja zobowiązała się przekazać bezzwrotną pomoc finansową rządowi w Angorze (Ankarze), jak również wsparcie militarne w postaci broni, amunicji i innych sprzętów wojskowych. (D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 110).

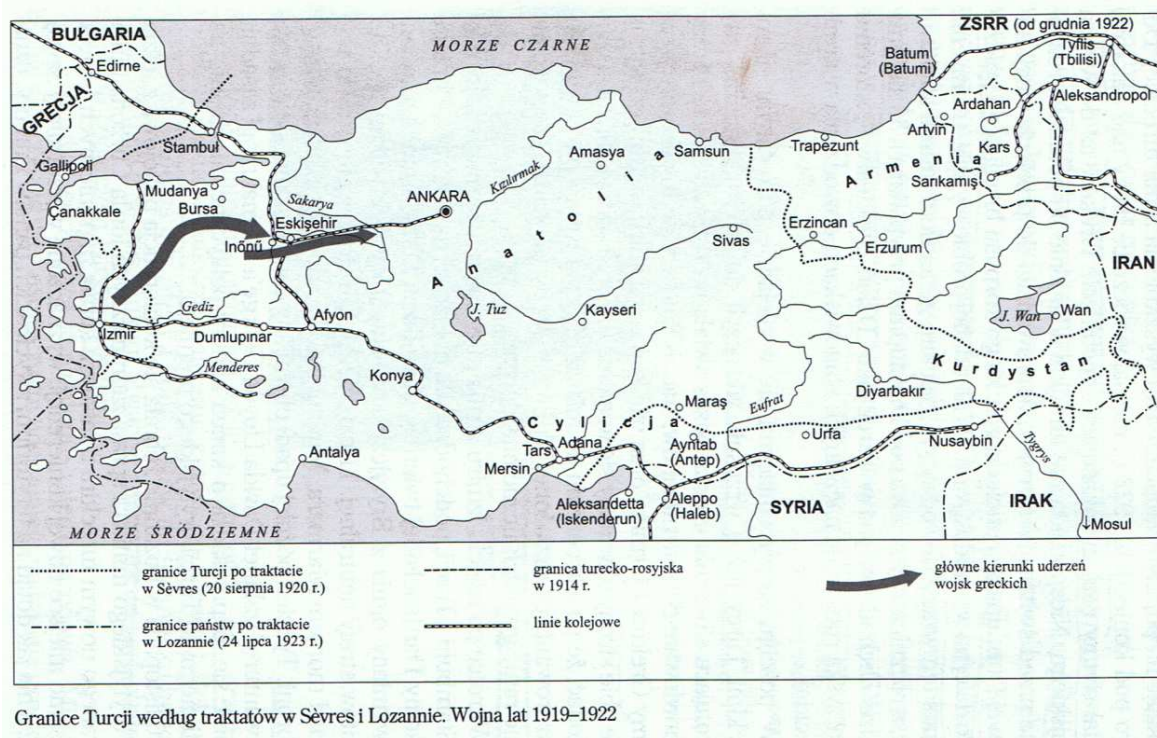
⁷⁶ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit. s. 164

⁷⁷ D. Kołodziejczyk, *Turkey and Poland after First World War*, w: Symposium Organized on the Occasion of the 75. Anniversary of the Foundation of the Republic of Turkey 28.10.1923-28.10.1998, Academic Publishing House DIALOG, Warszawa 1999, s. 17.

2.3. Konferencja w Lozannie

Rysunek 2.2. Granice Turcji według traktatów w Sèvres i Lozannie. Wojna lat 1919-1922

Źródło: D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011, s.116

Fenomenem wojny niepodległościowej było to, że Turcji, jako jedynemu krajowi spośród państw pobitych podczas I wojny światowej, udało się podważyć i zmienić układ pokojowy. W niedługim czasie od rozejmu w Mudanyi przystąpiono do rokowań pokojowych. Na miejsce spotkań wybrano neutralny teren- Lozannę. Konferencja pokojowa rozpoczęła się 21 listopada 1922r. Przewodniczącym delegacji rządu ankarskiego był İsmet pasza (ówczesny minister spraw zagranicznych). Wybór İsmeta, dla niektórych może się wydawać zaskoczeniem, jednak wybrano go ze względu na ogromną lojalność jaką darzył Kemala⁷⁸. Negocjacje pokojowe były niesłychanie trudne. Żadna ze stron nie chciała zgodzić się na ustępstwa. Strona turecka odrzucała wszystkie propozycje, które naruszały ich suwerenność oraz były niezgodne z Paktem Narodowym. Pomimo tego, że Turcy czuli się zwycięzcami w tej wojnie, to państwa Ententy nie uważały ich za równych partnerów. Wobec uporczywości stron negocjacje trwały długo. Traktat lozański podpisany dopiero 24 lipca 1923r.

⁷⁸ E. Zürcher, *Turcja...*, op. cit., s. 160.

ukazywał Turcję jako nowe, suwerenne państwo. W Europie, Turcja na nowo odzyskała wschodnią Trację z Edirne oraz wyspy Imbros i Teneros. Nie udało się tylko przywrócić Mosulu, oraz Aleksandretty⁷⁹. W nowym traktacie nie było żadnej wzmianki o Armenii, czy Kurdystanie⁸⁰. Zapewniał on o demilitaryzacji cieśnin⁸¹, a jeśli chodzi o mniejszości narodowe, to Turcja zobowiązała się do ochrony praw obywateli bez względu na ich przynależność etniczną, narodową, czy wyznaniową.

Turcja wraz z Grecją podpisały oddzielne porozumienie dotyczące dwustronnej wymiany ludności. Na jego podstawie z Turcji wysiedlono ok. 1300 tys. Greków, a z Grecji ok. 0.5 mln Turków⁸². Wymiana ta zazwyczaj odbywała się pokojowo. T. Wituch stwierdził, iż pomimo, że wymiana ludności była bardzo barbarzyńskim rozwiązaniem, to patrząc na przyszłość ułatwiła ona stosunki pomiędzy tymi państwami⁸³.

Po dwunastu latach wojen, Turcja odzyskała spokój. Traktat lozański okazał się ogromnym sukcesem. Nie tylko dlatego, że wszystkie żądania tureckie zostały rozpatrzone pozytywnie, lecz przede wszystkim dlatego, że traktat ten pokazał siłę i prestiż rządu w Ankarze. Mustafa Kemal i jego zwolennicy zostali dostrzeżeni na arenie międzynarodowej, jako istotny czynnik w odbudowie powojennej Turcji. Ratyfikowanie tego traktatu posiada także inny aspekt, a mianowicie zamyka pewien etap w historii Turcji. Teraz po wywalczeniu satysfakcjonujących warunków, rząd ankarski mógł skupić się na polityce wewnętrznej kraju.

⁷⁹ Obecnie prowincja nazywa się Hatay. W okresie międzywojennym Turcja odzyskała ten obszar za pośrednictwem rozmów dyplomatycznych oraz wyborów lokalnych (1938r.), który wówczas należał do Syrii (pod mandatem francuskim). Oficjalnie weszła w skład Republiki Turcji jako jedna z prowincji w (1939r.). Szerzej na ten temat w książce U. Uzer, *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*, I.B.Tauris & Co Ltd, London, 2010, s. 100-104.

⁸⁰ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 118

⁸¹ Na podstawie konwencji z 1936r. podpisanej w Montreux, nastąpiła rewizja traktatu lozańskiego z sprawie cieśnin. Między innymi zniesiono ich demilitaryzację. Nowa konwencja potwierdzała wolność żeglugi w strefie cieśnin pod warunkiem neutralności Turcji. (art.4) Na wypadek wojny, Turcja ma prawo niewpuszczenia na terytoria cieśnin statków krajów nieprzyjacielskich, z kilkoma wyjątkami (art. 5.) . Cała konwencja dostępna: Traduction - Translation Convention Regarding The Regime of The Straits Signed at Montreux, July 20 th, 1936, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montreux_ENG.pdf (data odczytu: 26.06.2017).

⁸² T. Wituch, *Tureckie...*, op. cit., s. 268.

⁸³ Tamże, s. 268.

III. Powstanie Republiki Turcji

3.1. Likwidacja dotychczasowego ustroju politycznego oraz tworzenie podstaw prawnych Republiki Turcji

3.1.1. Upadek sułtanatu

Od początku XX wieku władza sułtana krok po kroku była ograniczana na rzecz systemu parlamentarnego⁸⁴. Ustawa konstytucyjna (*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*)⁸⁵, którą uchwalono jeszcze podczas wojny niepodległościowej wprowadziła zasadę suwerenności narodu, która stała się podstawą całego ustroju politycznego. Definiowała ona również, Wielkie Zgromadzenie Narodowe jako jedyne reprezentanta narodu, skupiającego władzę ustawodawczą i wykonawczą. Ów ustawa konstytucyjna jednak, w żadnym z 23 artykułów nie wspomniała, ani o sułtanie, ani o senacie (rząd stambulski). Uchwalenie tego aktu prawnego stanowiło decydujący krok w stronę przekształcenia Imperium w państwo narodowe. Wydawać się mogło, że bezpośrednim następstwem będzie dalsze ograniczenie jedynowładztwa, jednak tak się nie stało⁸⁶.

Na upadek sułtanatu złożyło się wiele przyczyn, m.in. słabnąca pozycja sułtana, jego kolaboracja z aliantami, czy też zwiększona pozycja WZN. Jednak decydującym powodem, dla którego postanowiono raz na zawsze znieść sułtanat było zaproszenie na konferencję do Lozanny dwóch ośrodków władzy: stambulskiego i ankarskiego. Pomimo tego, iż Stambuł próbował dojść do porozumienia z Ankarą w tej sprawie, co być może skutkowało by nawet uznaniem przez sułtana ankarskiego ośrodka władzy i uwzględnieniem go w dotychczasowym ustroju politycznym, to druga strona nie chciała zgodzić się na taki obrót sprawy. Mustafa Kemal nie miał zamiaru współpracować z rządem i sułtanem, którzy w jego oczach byli zdrajcami narodu. Nie chciał oddać władzy ludziom, którzy się jej zrzekli. Dlatego też zdecydował, że czas najwyższy na dobre pozbyć się instytucji sułtanatu.

⁸⁴ Okres ten nazywany jest w literaturze drugim okresem konstytucyjnym.

⁸⁵ W taki sposób określił ją A. Adamczyk. (A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s.74).

⁸⁶ Ustawa konstytucyjna z dnia 20 stycznia 1921r., w: 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu, <http://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm> (data odczytu: 10.06.2017).

Przedstawiciele WZN podzielali jego zdanie. Wśród deputowanych sułtan Mehmed VI nie cieszył się zbyt wielkim uznaniem, dlatego też, większość z nich planowała zastąpić go innym kandydatem z dynastii osmańskiej⁸⁷. Mustafa Kemal zamierzał posunąć się o krok dalej.

Sułtanat upadł w dniu 1 listopada 1922r., po zacieklej dyskusji na forum Zgromadzenia na temat jego przyszłości. Zdecydowaną postawą w tej sprawie wykazał się Mustafa Kemal, stwierdził, że na podstawie ustawy konstytucyjnej z 1921r. suwerenność należy do narodu⁸⁸, dlatego też instytucja sułtanatu, która jest oparta na zasadzie suwerenności jednostki powinna zostać zlikwidowana⁸⁹. Z jego opinią zgodziło się WZN uchwalając ustawę nr 308. Zawierała ona dwa artykuły. Pierwszy oficjalnie znosił sułtanat z mocą wsteczną, czyli od 16 marca 1920r.- dnia, w którym Anglicy zajęli Stambuł. Drugi artykuł oficjalnie rozdzielał funkcję sułtanatu od kalifatu. Kalifat w dalszym ciągu należał do dynastii osmańskiej⁹⁰. Lecz teraz opierał się on na państwie tureckim. Od tej pory WZN miało jednak prawo wyboru kalifa, który według niego będzie najlepszy pod względem wykształcenia i charakteru⁹¹. Przywilej ten, znosił zasadę dziedziczności kalifatu oraz poddawał go pod kontrolę WZN.

Konsekwencją zniesienia sułtanatu było rozwiązanie 4 listopada Senatu (rządu stambulskiego) oraz ucieczka (17 listopada 1922r.) trzydziestego siódmego i ostatniego sułtana Mehmeta VI oskarżonego o zdradę stanu na Malte. Następnego dnia, Wielkie Zgromadzenie Narodowe ogłosiło, że były sułtan utracił urząd kalifa i zdecydowało, że jego następcą zostanie Abdülmecid- kuzyn Vahideddina, drugi syn sułtana Abdülaziza zmarłego w 1876 roku⁹².

⁸⁷ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s.84.

⁸⁸ Por. Art. 1 ustawy konstytucyjnej w: Teşkilati Esasiye Kanunu, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm> (data odczytu: 10.06.2017).

⁸⁹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s.74.

⁹⁰ B. Sarisakal, *1 Kasım 1922 Saltanatın Kaldırılması*, <http://www.bakisarisakal.com/> (data odczytu: 10.06.2017r.).

⁹¹ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 178.

⁹² A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit, s. 84; J. Reychman, *Historia...*, op. cit., s. 307.

Rysunek 3.1. Ostatni sułtan Mehmet VI przybywa na Maltę po upadku sułtanatu

Źródło : „Polityka”, Dzieje Turków. Pomocnik historyczny 2016, nr 3, s. 105.

3.1.2. Zniesienie kalifatu

Pozbywając się raz na zawsze samowładczego sułtana, a zarazem rządu stambulskiego, sprawiono, że wiele ludzi z dnia na dzień straciło pracę oraz pełnione przez siebie funkcje, a Stambuł przestał być miastem- instytucją, takim jakim był za czasów Imperium. Rząd w Stambule został rozwiązany. Pomimo tego, że już podczas wojny niepodległościowej faktyczną władzę w państwie sprawowało WZN. To teraz wraz z rozwiązaniem rządu stambulskiego, nikt już miał wątpliwości, kto sprawuje władzę w kraju.

Likwidacja urzędu sułtanatu spowodowała niejasność w zakresie uprawnień i obowiązków kalifa oraz parlamentu. Ustawa, która znosiła instytucję sułtanatu w żaden sposób nie określała kompetencji kalifa. W efekcie powstała „nowa forma” nie przypominająca, ani republiki, ani monarchii konstytucyjnej. Można się zastanawiać, dlaczego Kemal nie skorzystał z okazji i nie pozbył się obu instytucji za jednym razem. Jednak spoglądając na tą sytuację teraz łatwo stwierdzić, że takie posunięcie było właściwe. Nikt bowiem nie wiedział, jak naród turecki zareaguje na likwidację kalifatu. Jak wiadomo

kalif był nie tylko zwierzchnikiem religijnym Imperium Osmańskiego. Był również przywódcą wszystkich sunnickich muzułmanów. Ponadto zachowanie kalifatu dawało korzyść w postaci posiadania autorytetu, którym niewątpliwie był. Wielu ówczesnych sprzymierzeńców Kemala dosyć niechętnie wypowiadało się, co do likwidacji sułtanatu używając argumentów o podłożu religijnym. Pozostawiając funkcję kalifa, Mustafa Kemal chwilowo uspokoił nastroje w rządzie, jak i również wśród społeczeństwa nie narażając się na ich niezadowolenie.

Aby dobrze zrozumieć, jak poważnym posunięciem była rozważana wówczas likwidacja kalifatu, trzeba wiedzieć, że islam odrywał poważną rolę nie tylko w sferze prawnej i moralnej, ale również społecznej. W tamtym okresie (do czasów wprowadzania reform przez Atatürka) poczucie przynależności religijnej było dużo silniejsze od przynależności narodowej. Społeczeństwo tureckie postrzegało siebie przede głównie w kategoriach muzułmanin i nie-muzułmanin. Ponadto szariat regulował wszystkie dziedziny życia. Kalif pomimo tego, że był pozbawiony jakiegokolwiek funkcji wykonawczej, to i tak w oczach społeczeństwa był nadal postrzegany jako władca, co dla Mustafy Kemala i jego wizji reformatorskich było niebezpieczne.

Przez cały okres, w którym kalifat nie posiadał władzy świeckiej, czyli od 1 listopada 1922 do 3 marca 1924r., status prawny tego organu nie został określony. W zasadzie jedynie fatwa Delegata Wykonawczego ds. Szariatu i Evkafów⁹³ WZN z 18 listopada 1922 roku pobieżnie definiowała funkcje kalifa jako „ochronę prawa islamu i jego interesów”⁹⁴. Nie mianował już sędziów religijnych i muftich⁹⁵, czy opiekunów meczetów itp. Kalif nie mógł już zakładać płaszcza i turbana- swoich poprzednich atrybutów, lecz jedynie frak. Ponadto zabroniono mu używania tytułów, kojarzonych z władzą świecką np. „chan”, czy „następca posłańca proroka”, zezwolono mu jedynie na używanie „kalif muzułmanów” i „sługa dwóch miejsc świętych”⁹⁶. Warto wspomnieć, że określenia opisujące urząd kalifa po 1922 roku w rodzaju: „idealne ogniwo łączące wszystkich sunnitów”, „symbol islamskiej solidarności”, „przywództwo religijne o charakterze mistycznym”, „kalifat pozorny”, „kalifat symboliczny”, czy „kalifat duchowy”, wskazują zarówno na brak częściowego choćby uregulowania prawnego instytucji kalifatu przez WZN, jak i to, że prawo publiczne islamu przewidywało

⁹³ Evkaf (w liczbie pojedynczej- *vakif*)- zarząd dobroczynnych fundacji religijnych

⁹⁴ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 89.

⁹⁵ Mufti- prawnik, teolog muzułmański interpretujący prawo islamskie -szariat. Swoje decyzje wydaje w formie fatwy.

⁹⁶ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 86.

dla tej organizacji inny kształt”⁹⁷. Nic więc dziwnego, że opisana sytuacja sprzyjała gorącej dyskusji wśród społeczeństwa i nie tylko, czego efektem było wprowadzenie ustawy nr 344 uchwalonej 15 kwietnia 1923 roku, która uznawała za zdradę stanu krytykę lub opór wobec likwidacji instytucji sułtanatu lub innych przepisów zawartych w ustawie z dnia 1 listopada 1922r.⁹⁸.

Proklamacja republiki została odebrana jako zapowiedź zniesienia kalifatu i słusznie. W dniu 1 marca 1924 w trakcie przemówienia z okazji 5 rocznicy istnienia WZN Prezydent Turcji powiedział, że instytucja kalifatu, w obecnej sytuacji straciła możliwość dalszego istnienia, dlatego też musi ona zostać zlikwidowana⁹⁹. Dnia 3 marca 1924 roku, kalif Abdülmecid otrzymał oficjalne zawiadomienie o zniesieniu kalifatu wraz z postanowieniem o niezwłocznym opuszczeniu terytorium Turcji. Sułtan i cała dynastia osmańska została wygnana z kraju¹⁰⁰.

3.1.3. Powstanie Partii Ludowej oraz proklamacja Republiki Turcji

Zmiany ustrojowe sukcesywnie wprowadzane w życie coraz częściej wzbudzały burzliwe dyskusje wśród deputowanych. W parlamencie zaczęła tworzyć się grupa opozycjonistów sprzeciwiająca się laicyzacji oraz rosnącym wpływom Kemala, tzw. Druga Grupa. W celu wdrażania nowych zmian Mustafa Kemal potrzebował odpowiedniego instrumentu politycznego do realizacji swoich celów. Stowarzyszenie Obrony Praw Anatolii i Rumelii powołane na potrzeby wojny narodowo-wyzwoleńczej nie spełniało jego ówczesnych oczekiwań i potrzeb. Dlatego też kolejnym posunięciem, które poprowadziłoby Turcję ku demokratyzacji, było przekształcenie stowarzyszenia w prawdziwą partię polityczną. Najwyższe władze RPL uważały, że tylko scentralizowany organ partyjny jest w stanie narzucić społeczeństwu odpowiednie tempo, które doprowadzi do sprawnego wdrożenia rozległego programu reform. Wiedząc, że z podzielonym WZN nie będzie można kontynuować zaplanowanych reform oraz prowadzić poważnych negocjacji z aliantami,

⁹⁷ Tamże, s. 89.

⁹⁸ Tamże, s. 89.

⁹⁹ M. Zajączkowska, *Kemal...*, op. cit., s. 205.

¹⁰⁰ A. Mango, *Atatürk*, John Murray Publishers, Londyn 1999, s. 406.

Mustafa Kemal przekonał WZN o słuszności jego samorozwiązania z dniem 16 kwietnia 1923r. (ustawa z dnia 1 kwietnia 1923r)¹⁰¹.

Wybory do II WZN zostały przeprowadzone w czerwcu 1923 roku i przyniosły zdecydowaną większość kemalistom¹⁰². Dnia 8 kwietnia 1923r. Mustafa Kemal, jako przewodniczący Stowarzyszenia Obrony Praw Mustafy Kemala (*Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*)¹⁰³ przedstawił Dziewięć Zasad (*Dokuz Umde*), które roboczo nakreślały program polityczny przyszłej partii oraz poglądy na wybrane zagadnienia. Wstęp dokumentu mówił o przekształceniu Grupy Obrony Praw w Partię Ludową.¹⁰⁴ Poszczególne punkty dotyczyły m.in. poglądów na temat suwerenności narodu, czy rządu reprezentatywnego oraz argumentów, które potwierdzały konieczność zniesienia sułtanatu, jak również stanowiły uzasadnienie konieczności przeprowadzenia kolejnych reform, szczególnie w dziedzinie skarbowej i administracyjnej. Jednak nie było żadnej wzmianki na temat proklamacji republiki, czy zapowiedzi innych reform dążących do dalszej laicyzacji kraju¹⁰⁵.

Dnia 9 sierpnia odbył się Kongres Inauguracyjny nowopowstałej Partii Ludowej (*Halk Fırkası*), której przewodniczącym został Mustafa Kemal, a dwa dni później pierwsze posiedzenie nowego parlamentu, na którego czele również stanął Kemal. Pierwszym aktem jaki podpisał nowy rząd była ratyfikacja traktatu lozańskiego. Dnia 13 października uchwalono poprawkę do konstytucji, która mówiła, że nową siedzibą rządu państwa tureckiego jest Ankara, niewielka miejscowość, którą zamieszkiwało ok. 35 tys. ludzi. Decyzja dotycząca przeniesienia stolicy kraju do Ankary była nieprzypadkowa. Chciano bowiem, aby stała się pewnego rodzaju symbolem zerwania z „otomańskim kosmopolityzmem”¹⁰⁶. Nowa stolica była początkiem nadchodzących zmian ustrojowych.

¹⁰¹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 90.

¹⁰² Warto wspomnieć o żądaniach wielu posłów wobec wprowadzenia cenzusu domicylu, który był rozpatrywany w rządzie pod koniec 1922r. Na jego podstawie przyznawano by prawa wyborcze jedynie obywatelom, którzy zamieszkiwali na stałe w jednym z okręgów wyborczych minimum 5 lat oraz urodzonym na terytorium ówczesnej Turcji (dotyczy obszarów po wojnie niepodległościowej) na podstawie E. Zajączkowska, *Kemal...*, op. cit., s. 188.

¹⁰³ Ze względu na to, że w tamtym okresie utworzyła się silna grupa opozycyjna tzw. „Druga Grupa”, w wyborach do II WZN utworzono Stowarzyszenia Obrony Praw Mustafy Kemala (*Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*), które zrzeszało pod sobą kemalistów.

¹⁰⁴ *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş*, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-56/mudafaa-i-hukuk-cemiyetinden-halk-firkasina-gecis-2> (data odczytu: 4.05.2017).

¹⁰⁵ *Dokuz Umde (Dokuz İlke- 8 Nisan 1923)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,82612/dokuz-umde-dokuz-ilke--8-nisan-1923.html> (data odczytu: 12.06.2017).

¹⁰⁶ K. Poznańska, *Republika Turecka, Türkiye Cumhuriyeti*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1977, s. 34.

Kilka dni później Mustafa Kemal sprowokował kryzys rządowy, przekonując ówczesnego premiera –Alego Fethiego (Okyara) do rezygnacji ze stanowiska. Po kilkudniowym kryzysie, 29 października 1923r. o godzinie 20.30 proklamowano powstanie Republiki Turcji (*Türkiye Cumhuriyeti*). Pierwszym prezydentem, wybranym przez WZN, został Mustafa Kemal. Wybrano go, nie przez jego program reformy państwa, jednak dzięki zaufaniu, jakim darzyło go społeczeństwo. Obiecał on bowiem, to co wydawało się w 1920r. nieosiągalne, czyli uzyskanie niepodległości i słowa dotrzymał. Na premiera wybrał swojego najbliższego współpracownika, zwycięzcę bitwy pod İnönü oraz wielkiego wygranego w negocjacjach w Lozannie– İsmeta Paszę.

3.1.4. Uchwalenie Konstytucji i jej charakterystyka pod kątem społecznym

Na wskutek zaistniałych wydarzeń politycznych „stara” konstytucja tzw. midhatowska ogłoszona przez sułtana Abdulhamida II w 1876 roku straciła zastosowanie. Wobec tego ważne było ujednoczenie źródeł prawa konstytucyjnego oraz zdefiniowanie i określenie kompetencji władz i organizacji nowego ustroju politycznego państwa. Rok po uchwaleniu nowej konstytucji Kemal otwarcie wyjaśnił powód zmiany prawnej. Stwierdził, że największym wrogiem reformatorów są stare, nieaktualne prawa oraz ich zwolennicy. Dlatego też tak ważne jest stworzenie nowych praw, które zniszczą w kraju zacofanie i skierują go na tor postępowości¹⁰⁷.

Warto wspomnieć, że 20 stycznia 1921 roku uchwalono akt prawny rangi konstytucyjnej. Zauważa to E. Özbudun i choć sam nazywa ją konstytucją to twierdzi, że konstytucja z 1921r. nie miała być konstytucją w pełnym tego słowa znaczeniu. Raczej, był to dokument, który charakteryzował i odpowiadał na konstytucyjne problemy z tamtego okresu¹⁰⁸. Tak więc, konstytucja z 1924 roku była w pewnym sensie kontynuacją, poprzedniej, bowiem zawierała ona częściowo wcześniejsze rozwiązania ustrojowe.

Zaraz po proklamacji republiki parlament powołał specjalną komisję konstytucyjną (*Kanunu Esasi Encümeni*), która miała za zadanie unifikację źródeł prawa konstytucyjnego.

¹⁰⁷ J. Łątka, *Atatürk...*, *op. cit.*, s. 188.

¹⁰⁸ E. Özbudun, *Constitutional Law* w: T. Ansay, D. Wallace (ed.), *Introduction to Turkish Law*, Ankara: Society of Comparative Law, Turkey & Middle East Technical University, Faculty of Administrative Sciences, Ankara 1966, s.21.

„Nowa” konstytucja uchwalona została przez WZN 20 kwietnia 1924 roku, a 3 dni później weszła w życie. Zawierała 105 artykułów podzielonych na 6 rozdziałów:

1. Postanowienia ogólne (*Esas Hükiimler*)- art. 1-8,
2. Władza ustawodawcza (*Yasama görevi*) – art. 9-30,
3. Władza wykonawcza (*Yürütme görevi*) - art. 31-52,
4. Władza sądownicza (*Yargı erki*)- art. 53-67,
5. Prawa podstawowe Turków (*Türklerin Kamu Hakları*)- art. 68-88,
6. Postanowienia różne (*Türlü Maddeler*) – art. 89-105¹⁰⁹.

Artykuł pierwszy mówił, że państwo tureckie jest republiką. Również potwierdzał, że stolicą Republiki jest Ankara, a językiem państwowym jest język turecki¹¹⁰.

Głównym celem tworzenia nowej konstytucji, było przedstawienie idei, która mówiła, że suwerenność należy do narodu, a jedynym reprezentantem tego narodu jest WZN, który sprawuje władzę ustawodawczą i wykonawczą w jego imieniu. Władza ustawodawcza była wykonywana samodzielnie przez jednoizbowy parlament- WZN, natomiast władza wykonawcza była delegowana Prezydentowi wybieranemu przez WZN oraz Komitetowi Delegatów Wykonawczych (tzw. Rada Ministrów), którego mianował Prezydent Republiki. Jak widać, konstytucja przyjęła zasadę dwupodziału władzy i trójpodziału funkcji państwowych¹¹¹. W przeciwieństwie do władzy ustawodawczej i wykonawczej, władza sądownicza była wykonywana przez niezależne sądy w imieniu narodu i w oparciu o obowiązujące prawa. Sądy działały niezależnie w rozpatrywaniu spraw oraz wydawaniu wyroków. Wyroki sądowe nie mogły być w żaden sposób zmieniane ani przez WZN, ani przez Komitet Delegatów Wykonawczych, również niedopuszczalne było zawieszanie i uniemożliwianie wykonywania wyroków¹¹².

Bardzo ważnym rozdziałem był rozdział piąty, dotyczący podstawowych praw Turków. Pomimo tego, że rozdział ten nie był rozbudowany w porównaniu do innych, to warto wspomnieć o artykule 68, który mówi, że „każdy Turek urodził się wolno i jest wolny”. W tym przypadku wolność została przedstawiona jako możliwość do robienia wszystkiego, co nie szkodzi innym. Następny artykuł mówił, że wszyscy Turcy są równi wobec prawa i są zobowiązani do jego przestrzegania. Jakiegokolwiek rodzaje przywilejów (klasowe, grupowe,

¹⁰⁹ T. Leżański, *The 1924 Constitution of the Republic of Turkey* w: Symposium Organised on the Occasion of the 75. Anniversary of the Foundation of the Republic of Turkey 28.10.1923- 28.10.1998, Academic Publishing House DIALOG, Warszawa 1999, s. 26.

¹¹⁰ 1924 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (data odczytu: 4.05.2017).

¹¹¹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 119.

¹¹² Por. Art. 8 i 54 Konstytucji z 1924r., w: 1924 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (data odczytu: 20.06.2017).

czy też osobiste) są zabronione¹¹³. Artykuł 88 podkreślał, że „ludność Turcji, bez względu na religię i rasę, stanowią Turcy w zakresie obywatelstwa”¹¹⁴. Za Turka uważano osobę, której ojcem jest Turek bez względu na miejsce urodzenia; również osobę, której ojcem nie jest Turek, ale która zamieszkuje terytorium Turcji i pragnie posiadać obywatelstwo tureckie i która po osiągnięciu pełnoletniości wybrała obywatelstwo tureckie, jak również osoba której obywatelstwo zostało przyznane na podstawie prawa tureckiego¹¹⁵.

Konstytucja przewidywała także nietykalność osobistą, wolność słowa i wyrażania swoich poglądów, zgromadzeń, zrzeszania się, czy też podróżowania po terytorium państwa. Artykuł 75 przewidywał wolność sumienia i myśli oraz wolność religii. Żaden z obywateli nie mógł być skazany za wierzenia religijne, filozoficzne czy z powodu przynależności do zgrupowań religijnych czy sekt. Również wszystkie obrzędy, ceremonie religijne są dopuszczane, jeśli nie były sprzeczne z dobrym obyczajem oraz innymi ustawami (np. dotyczącej bezpieczeństwa lub porządku publicznego)¹¹⁶.

Obywatelom tureckim przysługiwał szereg praw politycznych, takich jak, czynne i bierne prawo wyborcze do WZN, prawo do obejmowania stanowisk lub urzędów instytucji publicznych oraz prawo do zgłaszania petycji, skarg przed organami do tego powołanymi lub WZN¹¹⁷.

Postanowienia traktatu lozańskiego, także regulowały prawa i wolności obywatelskie w szczególności te, które dotyczyły mniejszości narodowych i wyznaniowych (art. 38- 44). Mieli oni zapewnione między innymi; równe traktowanie, takie same prawa obywatelskie, co pozostali obywatele tureccy, pełną ochronę życia i wolności. Zezwolono na używanie języków innych od tureckiego prywatnie, w handlu, w zgromadzeniach publicznych oraz w prasie oraz w sądzie. Mogli swobodnie wyznawać swoją wiarę, a rząd turecki sprawował ochronę nad różnego rodzaju obiektami religijnymi.

Państwu przysługiwało również prawo do czasowego ograniczenia bądź zawieszenia kilku praw obywatelskich (np. wolność prasy, tajemnica korespondencji, czy nietykalność mieszkania)¹¹⁸.

¹¹³ 1924 Anayasasi, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (data odczytu: 4.05.2017).

¹¹⁴ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s.121.

¹¹⁵ Por. Art. 88 Konstytucji z 1924r., w: 1924 Anayasasi, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (data odczytu: 20.06.2017).

¹¹⁶ Por. Art. 75 Konstytucji z 1924r., w: 1924 Anayasasi, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (data odczytu: 20.06.2017).

¹¹⁷ Por. Art. 11-13; 71-74; 83,85. Konstytucji z 1924r., w: 1924 Anayasasi w: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (data odczytu: 20.06.2017).

¹¹⁸ Por. Art. 86. Konstytucji z 1924r., w: 1924 Anayasasi, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (data odczytu: 20.06.2017).

Konstytucja z 1924 roku, była aktem prawnym, który regulował zasady organizacji państwa, jego organów i ich zakresu działań. Była demokratyczna w duchu, jednak w praktyce zakładała, że „suwerenność narodu służy wykonywaniu „woli powszechnej”-absolutnej, niepodzielnej i nieomyślnej, która w praktyce musi być interpretowana jako wola większości”¹¹⁹. Uznawała, że parlament reprezentuje wolę narodu, a ustawy przez niego uchwalone odzwierciedlają wolę suwerena. Jakikolwiek ograniczanie kompetencji parlamentu jest równoznaczne z ograniczaniem woli suwerena- narodu.

Pomimo wielu istotnych braków i niedociągnięć nowa konstytucja stworzyła podstawę prawną do wdrożenia demokratycznych idei europejskich, jak również przyczyniła się do stabilizacji politycznej Turcji. Ważne jest także podkreślenie, że szereg praw i wolności obywatelskich, które się w niej znajdowały, były tożsame z ówczesną normą europejską¹²⁰. Bez wątpienia miała bardzo ważne znaczenie w procesie tworzenia nowoczesnej Turcji.

3.2. Powstanie opozycji, tzw. „Druga Grupa”

Konflikty w rządzie zaczęły powstawać, jak już sygnalizowano wyżej, wraz ze zniesieniem sułtanatu. Jednak wtedy nie dochodziło do poważniejszych starć, m.in. ze względu na trwające negocjacje traktatowe. Nie chciano, aby niezgodność wewnątrz rządu miała wpływ na rezultat rozmów. Sytuacja się zmieniła wraz z podpisaniem traktatu lozańskiego. Kiedy proklamowano republikę, znaczna część krytyków Kemala (np. Ali Fuad, Adnan, Hüseyin Rauf) znajdowała się w Stambule¹²¹. Znani byli z przywiązania do dynastii osmańskiej oraz niechęci do zmian ustrojowych. Kiedy opozycjoniści dowiedzieli się o proklamacji Republiki Turcji oraz o wyborze Mustafy Kemala na prezydenta wywołało to wśród nich ogromne niezadowolenie. Wielu z nich miało równocześnie zastrzeżenia, co do sposobu w jakim republika została proklamowana oraz zwiększającej się władzy Kemala. Hüseyin Rauf w jednym ze swoich artykułów stwierdził wprost, że w Ameryce Środkowej istnieje kilka państw, które w swojej nazwie noszą miano republiki, jednak w rzeczywistości są państwami rządzonymi przez chciwych władzy generałów¹²².

¹¹⁹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s.125.

¹²⁰ Tamże, s. 125.

¹²¹ Wszyscy wymienieni byli przyjaciółmi Kemala i razem walczyli w wojnie niepodległościowej. Ich stosunek uległ zmianie kiedy Mustafa Kemal zaczął wykazywać tendencje do monopolizacji władzy.

¹²² E. Zürcher, *Political Opposition in the Early Turkish Republic. The Progressive Republican Party 1924-1925*, E. J. BRILL, Leiden- New York- Kobenhavd- Köln 1991, s. 33.

Jesienią 1924 roku doszło do rzeczywistego rozłamu w Partii Ludowej w kontekście afery związanej z korupcją i defraudacją majątków po greckich wysiedleńcach. Następstwem tych wydarzeń było utworzenie 17 listopada 1924r. Postępowej Partii Republikańskiej (*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*) przez 32 deputowanych. Mustafę Kemala doszły informacje, że nowopowstająca partia zamierza użyć w swojej nazwie przymiotnik „republikańska”, wobec tego Partia Ludowa postanowiła zmienić swoją nazwę na „Republikańska Partia Ludowa” (*Cumhuriyet Halk Fırkası*). Postępowa Partia Republikańska na której czele stanął Kazım Karabekir¹²³ posiadała spójny program inspirowany zachodnioeuropejskimi partiami liberalnymi. Jak wyżej wspomniano partia ta wspierała dynastię osmańską, dlatego też była bardziej za wprowadzeniem formy ustroju w formie monarchii parlamentarnej. Gdzie władzę sprawowałby kalif- członek dynastii Osmanów, lecz miałby ograniczoną władzę, a rzeczywistą egzekutywę sprawowałby parlament- WZN. Popierała również laicyzację i nacjonalizację państwa, lecz mocno sprzeciwiała się tendencjom , które panowały w Partii Ludowej tj. radykalizm, czy też centralistyczne oraz autorytarne zapędy jej przewodniczącego. Postępowa Partia Republikańska w przeciwieństwie do partii rządzącej oferowała decentralizację państwa, ewolucjonizm zamiast rewolucjonizmu oraz dekoncentrację władzy¹²⁴. Choć program partii nie krytykował bezpośrednio silnej pozycji prezydenta, to pod ostrze krytyki dostał się İsmet i jego rząd. Kemal początkowo nie sprzeciwiał się powstaniu partii opozycyjnej, jednak zdawał sobie sprawę, że istnienie opozycji może doprowadzić do śmielszej krytyki partii rządzącej, wobec tego, by załagodzić stosunki, postanowił 21 listopada zastąpić radykalnego İsmeta, liberalnym Alim Fethim (Oykar).

¹²³ E. Zürcher w książce *Turkey a modern history*, s. 168, twierdzi, że Hüseyin Rauf stanął na czele partii, jednak to Kazım Karabekir był jej założycielem partii, jak również i przewodniczącym. Hüseyin Rauf , był v-ce przewodniczącym partii. w: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (data odczytu: 18.06.2017).

¹²⁴ E. Zürcher, *Turcja...*, op.cit., s. 168.

IV. Jednopartyjny system władzy pod rządami Atatürka

4.1. Kurdyjski nacjonalizm i ustawa o „utrzymaniu porządku”

Dnia¹²⁵ 13 lutego 1925r., wybuchło powstanie Kurdów, pod przewodnictwem Szejcha Saida. Cieszył się on uznaniem i autorytetem nie tylko u plemion posługujących się dialektem zaza, lecz również dominującej grupy, używających dialektu kurmandži. Pomimo tego, iż większość powstańców opowiadała się przeciwko rewolucyjnym zmianom oraz była za przywróceniem kalifatu, jak i szarijatu, to tak naprawdę część powstańców traktowała rebelię jako walkę narodowo-wyzwoleńczą.

Kurdowie są narodem bardzo bojowniczym. Już w czasach osmańskich używano ten naród do walki, sławne pułki, zwane *hamidiye* składały się z wojowników kilku plemion kurdyjskich. Turcy i Kurdowie w czasach Imperium Osmańskiego, postrzegali siebie jako „bracia”, gdyż, jak już wspomniano wyżej, w tamtym okresie przynależność religijna była o wiele ważniejsza od przynależności narodowej. Wraz ze zniesieniem kalifatu, zlikwidowano element, który łączył obie te narodowości. Rozbudzanie świadomości narodowej przez kemalistów oraz represje wobec Kurdów, którzy sprzeciwiali się tym działaniom, spowodowały wybuch rebelii na terenie Kurdystanu¹²⁶.

Początkowo Kurdowie odnosili sukcesy. Zajęli Harput, Elaziğ, zbliżyli się do Diyarbakır- stolicy Kurdystanu¹²⁷. Zajęcie tego strategicznego miasta przez powstańców mogłoby nieść za sobą poważne konsekwencje, wobec tego Mustafa Kemal zdecydował, że należy zrezygnować z liberalnych rządów Alego Fethiego i zawiązał do siebie İsmeta. Dnia 3 marca 1925r. İsmet znów stanął na czele rządu. Dzień później WZN uchwaliło ustawę o „ochronie porządku” (*Takrir-i Sükun Kanunu*)¹²⁸.

Była to ustawa, która dawała nadzwyczajne uprawnienia rządowi i stała się zarazem narzędziem do walki z opozycją. Zawierała ona trzy artykuły: Pierwszy z nich zezwalał na drodze administracyjnej, po uzyskaniu zgody od Prezydenta Republiki do likwidacji wszelkich instytucji, organizacji, publikacji i działań, które miały charakter rewolucyjny i mogłyby zaburzyć ład społeczny, czy bezpieczeństwo. Zezwalał on również na postawienie

¹²⁵ Patrz s. 55.

¹²⁶ Tamże, s. 170.

¹²⁷ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 189.

¹²⁸ M. Zajączkowska, *Kemal...*, op. cit., s. 213.

przed specjalnie do tego powołanym Trybunałom Niepodległościowym (*İstiklal Mahkemeler*)¹²⁹ osoby oskarżone o wyżej wymienione czyny. Trybunały te posiadały uprawnienia sądów. Jeden z nich obejmował wschodnie prowincje. Znajdował się on na terenie, gdzie były przeprowadzane operacje militarne (*harekat-i askeriye muntkasi*) tzw. Şark İstiklal Mahkemesi, natomiast drugi był w Ankarze i obejmował resztę kraju¹³⁰. Wyroki śmierci orzekane przez pierwszy trybunał były od razu wykonywane, natomiast jeśli chodzi o trybunał, który znajdował się w stolicy, to jego wyroki musiały być potwierdzone przez WZN (było to spowodowane tym, że trybunał ankarski zwalczał działalność tureckich opozycjonistów, a Şark İstiklal Mahkemesi został powołany do walki z kurdyjskimi rebeliantami)¹³¹. Artykuł drugi ustawy, mówił, że ustawa daje wyjątkowe uprawnienia dla rządu na okres dwóch lat (została ona odnowiona i obowiązywała do marca 1929r.), natomiast trzeci dawał odpowiedzialność za wykonywanie ustawy rządowi¹³². Ustawa ta miała obowiązywać na terenie całego kraju.

Do walki z Kurdami wykorzystano brutalne metody walki, którymi wcześniej posługiwali się osmańscy żołnierze. Płonęły wioski, a ludność była bezlitośnie mordowana przez żołnierzy tureckich. Przed Trybunałem postawiono wielu powstańców, m.in. Szejch Said. Wszyscy otrzymali wyroki śmierci. Ogółem według oficjalnych danych podczas powstania zginęło ponad 15 tys. ludzi. Szacuje się, że ponad 200 wsi zostało zniszczonych. Jean- Pierre Viennot obliczył, że w powstaniu zginęło kilkaset tysięcy ludzi¹³³. Na łamach tureckiego dziennika „Vakit” z dnia 7 maja 1925r. pojawiły się słowa: „Problem kurdyjski zostaje z miejsca rozwiązany, gdy tylko pojawi się turecki bagnet.”¹³⁴, które trafnie pokazują ducha propagandy nacjonalistycznej.

¹²⁹ Trybunały były znane z czasów wojny niepodległościowej. Działalność Trybunałów była zgodna z Konstytucją. Kolejna wzmianka na temat trybunałów na str. 43. Cały dokument dotyczący działalności Trybunałów Niepodległości: İstiklal Mahkemesi, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/istiklal_mahkemesi/cilt1.pdf, (data odczytu: 26.06.2017)

¹³⁰ H. Özoğlu, *From Caliphate to Secular State. Power Struggle in the Early Turkish Republic*, PRAEGER, Santa Barbara CA 2011, s. 105.

¹³¹ D. Kołodziejczyk w: *Turcja...*, op. cit., s. 126, mówi, że zginęli oni w Diyarbakir 4 września 1925r. jednakże wyrok ten został wykonany 29 czerwca 1925r., tą datę można spotkać w wielu źródłach tureckich, np.: T. Doğan, *Şeyh Said İsyani*, w: <http://hakikatitarih.com/seyh-said-isyani/> (data odczytu: 16 czerwca 2017r.); <http://erzurumansiklopedisi.com/seyh-muhammed-said/>, (data odczytu: 26.06.2017r.).

¹³² H. Özoğlu, *From Caliphate...*, op. cit., s. 149.

¹³³ Za: J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 189.

¹³⁴ Tamże, s. 189.

4.2. Konsolidacja władzy Atatürka. Przejście z systemu wielopartyjnego na monopartyjny

Początkowo kemaliści twierdzili, że akceptują rozłam wewnątrz partii i powstanie Postępowej Partii Republikańskiej. Mustafa Kemal w wywiadzie dla *The Times*, opublikowanym na łamach *Hakimiyet-i Milliye*, powiedział, że system wielopartyjny jest naturalnym zjawiskiem dla państwa opartego na zasadzie suwerenności narodu oraz potwierdził legalność opozycji¹³⁵.

W rzeczywistości w elicie partii rządzącej bardzo mocno obawiano się opozycji, przede wszystkim dlatego, że z dnia na dzień rosła ona w siłę. Po wystąpieniu z partii dziesięciu deputowanych 10 listopada 1924r., kemaliści podjęli kroki zmierzające do zwiększenia dyscypliny wewnątrz partii¹³⁶. Od tej pory interpelacje były możliwe tylko i wyłącznie podczas zamkniętych posiedzeń RPL. Interpelowanie wewnątrz WZN było również niemożliwe, gdyż zmieniono regulamin parlamentu, który mówił, że zapytanie poselskie może stać się interpelacją, tylko wtedy, kiedy większość posłów wyrazi na to zgodę za pośrednictwem głosowania¹³⁷. Przeniesienie interpelacji poselskich wewnątrz partii, nie było jedynym środkiem zacieśnienia dyscypliny partyjnej. Posłowie nie mogli prowadzić swobodnej dyskusji podczas posiedzeń parlamentu. Debaty dozwolone były jedynie podczas zamkniętych posiedzeń partii, ponadto, jeśli podczas zamkniętego posiedzenia frakcji parlamentarnej zapadła decyzja, którą poparła większość członków, deputowani mieli obowiązek ją poprzeć podczas głosowania na posiedzeniach parlamentu. Powołano także specjalne sądy honorowe, które miały za zadanie ocenę postępowania członków partii oraz w razie sporów ich rozstrzygania¹³⁸. Powyższe ustawy sprawiły, że przeniesiono władzę ustawodawczą, do posiedzeń partii rządzącej.

Wraz z wejściem w życie „ustawy o utrzymaniu porządku” zaczęły się rządy jednopartyjne, które niewątpliwie były rządami dyktatorskimi. Plany modernizacyjne państwa, jakie zamierzano wówczas wdrożyć, napotykały się z niechęcią ze strony różnych grup społecznych, zwłaszcza opozycji, dlatego też postanowiono ograniczyć swobody polityczne na rzecz szybkich przemian społecznych i gospodarczych¹³⁹.

¹³⁵ Wywiad opublikowano 11 grudnia 1924r. w: E.J. Zürcher, *Political...*, op. cit., s. 158-159.

¹³⁶ Zob. E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 169. Autor twierdzi, że zmiana ta służyła zapobieganiu większemu odejściu posłów z RPL.

¹³⁷ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 146.

¹³⁸ Tamże, s.146.

¹³⁹ Tamże, s. 153.

Wprowadzona 4 marca 1925r. „ustawa o utrzymaniu porządku” dawała nadzwyczajne uprawnienia rządowi i stała się narzędziem do walki z opozycją. Zawierała ona trzy artykuły: Pierwszy z nich zezwalał na drodze administracyjnej, po uzyskaniu zgody od Prezydenta Republiki do likwidacji wszelkich instytucji, organizacji, publikacji i działań, które miały charakter rewolucyjny i mogłyby zaburzyć ład społeczny, czy bezpieczeństwo. Zezwalał on również na postawienie przed specjalnie do tego powołanym Trybunałem Niepodległościowym (*İstiklal Mahkemeler*) osoby oskarżone o wyżej wymienione czyny. Artykuł drugi, mówił, że ustawa daje wyjątkowe uprawnienia dla rządu na okres dwóch lat, a trzeci dawał odpowiedzialność za wykonywanie ustawy rządowi¹⁴⁰. Ustawa ta miała obowiązywać na terenie całego kraju.

„Ustawa o utrzymaniu porządku”, której ważność została przedłużona na kolejne dwa lata (do 2 marca 1927r.), stała się idealnym narzędziem do walki z opozycją. Na jej podstawie zamknięto redakcje wielu czasopism i gazet o różnym podłożu ideologicznym (konserwatywne, liberalne, czy marksistowskie). Nie tylko te o zasięgu ogólnokrajowym, ale również prowincjonalnym. Pozostawiono jedynie gazety rządowe- w Ankarze *Hâkimiyet-i Milliye* („Suwerenność Narodowa”) i *Cumhuriyet* („Republika”) w Stambule¹⁴¹. Opozycja w naturalny sposób zaczęła interweniować, sprzeciwiając się ograniczeniu wolności prasy, jednak w odpowiedzi na podanie przyczyn ich zamknięcia uzyskała odpowiedź, że ich działalność była niezgodna z artykułem 1 ustawy.

W niedługim czasie ustawę zastosowano również wobec legalnej opozycji. Frakcja parlamentarna podczas posiedzenia rządu postanowiła od dnia 3 czerwca 1925r.¹⁴² zamknąć wszystkie oddziały Postępowej Partii Republikańskiej. W taki oto sposób zlikwidowano Postępową Partię Republikańską.

W odpowiedzi na delegalizację opozycji w wielu miastach wybuchły fale demonstracji. Zaczęto sprzeciwiać się decyzjom rządu. Mustafa Kemal zdawał sobie sprawę, że jego byli przyjaciele a teraz przeciwnicy, którzy kiedyś tak jak on walczyli w podziemiu¹⁴³, posiadają ogromne doświadczenie i wiedzę w walce opozycyjnej, wiedział też, że cieszą się oni ogromnym szacunkiem wśród społeczeństwa, ze względu na ich sukcesy osiągnięte podczas walk niepodległościowych i będą teraz chcieć wykorzystać niezadowolone społeczeństwo do walki przeciwko niemu.

¹⁴⁰ Tamże, s. 149.

¹⁴¹ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 172.

¹⁴² Data ta, według mnie jest najbardziej prawdopodobna, gdyż używana jest przez większość źródeł. E. Zürcher, w: *Political...* op. cit., s. 160-162 załączył tekst decyzji rządu dotyczący rozwiązania Postępowej Partii Republikańskiej. D. Kołodziejczyk, w: *Turcja*, s. 125, stosuje datę 5 czerwca 1925r.

¹⁴³ Dotyczy okresu przed rewolucją z 1908.

W okresie maja i czerwca 1926r. Kemal postanowił udać się na wizytację południowej i zachodniej części Turcji. W czerwcu tuż przed przybyciem Kemala do Izmiru wykryto spisek, którego celem było zamordowanie Kemala¹⁴⁴. Organizatorzy spisku zostali pojmani. Głównodowodzącym okazał się Ziya Hurşid, przeciwnik likwidacji kalifatu. W rezultacie aresztowań, zatrzymano wielu polityków i byłych członków WZN z ramienia Postępowa Partia Republikańska m. in. Kazım Karabekir, Ali Fuad, Refet, Cafer Tayyar, dr Adnan, dr Nazım, a nawet Arif uważany za najbliższego przyjaciela Mustafy¹⁴⁵. Wielu z tych ludzi było współtwórcami odrodzonej Turcji. Dnia 13 lipca 1926r. Trybunał Niepodległości, którego przeniesiono na tę okoliczność z Ankary do Izmiru, ogłosił kary śmierci dla spiskowców. Oburzenie ze strony opinii publicznej na falę aresztowań i wyroków śmierci spowodowało, że Kazım Karabekir, Ali Fuad, Refet i kilku innych zostało uwolnionych, jednak konsekwencją uwolnienia było przymusowe wygnanie lub wycofanie się z życia politycznego¹⁴⁶. Decyzje o skazanie na śmierć przeciwników politycznych, wśród których znajdował się jego przyjaciel Arif, Mustafa Kemal podpisał bez mrugnięcia okiem. Wyroki wykonano dzień później. W sierpniu nastąpił proces przeciwko drugiej grupie oskarżonych, odbył się on w Ankarze. Przybrał on charakter bardziej pokazowy. Oskarżonym zabroniono prawa do wyboru adwokata, przyprowadzenia świadka, jak również prawa do odwołania się od decyzji Trybunału¹⁴⁷.

Niektórzy historycy twierdzą, że omówione wyżej w niniejszej pracy powstanie kurdyjskie było pretekstem do pozbycia się Postępowej Partii Republikańskiej, a spisek izmirski był wykreowany celowo przez samego Mustafę Kemala, by raz na zawsze pozbyć się konkurencji w walce o władzę. Jednak to tylko domysły, choć nie do końca bezpodstawne¹⁴⁸. Dzień po wykryciu spisku (16 czerwca), Mustafa Kemal pojawił się z Izmirze. W swoim orędziu do narodu powiedział: „Pewnego dnia umrę, ale republika będzie żyła!”¹⁴⁹.

¹⁴⁴ D. Kołodziejczyk w: *Turcja...*, op. cit. s. 130, twierdzi, że przyjazd, który został przełożony o dzień później prawdopodobnie uratował mu życie.

¹⁴⁵ Tamże, s. 130.

¹⁴⁶ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 174.

¹⁴⁷ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit. s. 151.

¹⁴⁸ Zob. M. Zajączkowska w: *Kemal...*, op. cit., s. 216, zauważa, że czynnikiem który mógłby wpłynąć, na upozorowanie spisku izmirskiego i obarczenie nim Postępowej Partii Republikańskiej, mógł być m.in. aspekt psychologiczny-zazdrość i uzależnienie od władzy (często dyktatorzy w obawie o utratę władzy pozbywają się swoich konkurentów).

¹⁴⁹ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 192.

4.3. Zasady funkcjonowania systemu jednopartyjnego w Turcji podczas rządów Mustafy Kemala

Politolog S. Huntington w jednej ze swoich książek zwrócił uwagę na aspekt rywalizacji w systemie dwupartyjnym. Twierdził, że rywalizacja polityczna w takim systemie powoduje mobilizację, która w konsekwencji prowadzi do podziału władzy oraz sporów pomiędzy partiami dotyczącym sposobu oraz warunków modernizacji. Spowodowane jest to, tym, że, we wczesnej fazie modernizacji, proces ten wymaga koncentracji władzy, który przyczynia się bezpośrednio do powstania konfliktu pomiędzy jedną partią, która opowiada się za radykalnymi zmianami z użyciem przemocy, a drugą, stojącą po stronie reform wprowadzanych w procesie ewolucji oraz przestrzegania zasad konstytucji¹⁵⁰. Niewątpliwie przykład ten w bardzo trafny sposób opisuje przyczynę likwidacji opozycji oraz powstania systemu monopartyjnego. Koncentracja władzy umożliwiała szybką i skuteczną reformizację państwa.

Ciekawym aspektem, w procesie powstawania jednopartyjnej Turcji, jest fakt, że po usunięciu opozycji z WZN, instytucja ta nadal istniała, być może dlatego, by zachować pozory demokratyczności państwa. Nie uchwalono żadnej nowelizacji konstytucji, która mówiłaby o zakazie istnienia wielopartyjności. Konstytucja z 1924r. nadal zezwalała na organizowanie się obywateli w organizacje polityczne¹⁵¹, dlatego też z łatwością nasuwa się pogląd, że koncentracja władzy w rękach jednej partii była sprzeczna z ustrojem politycznym zapisanym w Konstytucji.

Zmiany w systemie partyjnym dokonywane były za pośrednictwem różnych środków, tj. zmiany systemu wyborczego na większościowy, unieważnianiem wyników wyborów uzupełniających do parlamentu, niekorzystnych dla partii rządzącej. Ponadto ograniczenia dotyczące wolności prasy, wolności publicznej, czy też innych swobód ograniczanych w zależności od potrzeby na podstawie ustawy uchwalonej w 1925r., jak również morderstwa polityczne, orzekane na podstawie specjalnie powołanych do tego Trybunałów Niepodległości przyczyniły się do usunięcia jakiegokolwiek opozycji i utrzymania tego stanu.

¹⁵⁰ S. Huntington, *The Political Modernization of Traditional Monarchies*, „Daedalus” 1966, nr 3, s. 770-771, cyt. za: A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 131

¹⁵¹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit. s. 154.

Ze względu na brak hamulców, które uniemożliwiałyby RPL nadużywanie władzy doszło do formalnego absolutyzmu¹⁵² w postaci sprawowania rządów przez jedną partię, a w zasadzie jednego człowieka, stojącego na czele tej partii. Absolutna władza Mustafy Kemala nie była w żaden sposób uwzględniona w Konstytucji. Zawdzięczał ją staniu na czele jedynej partii w znajdującej się w parlamencie- RPL. Wraz z zastępcą, jak i sekretarzem generalnym partii (których sam wybierał) miał on wpływ na skład osobowy WZN, przy czym głos prezydenta generalnego RPL wśród tej trzyosobowej radzie był najważniejszy¹⁵³. Wybory były ściśle kontrolowane przez partię. Nie było możliwości, żeby osoba będąca zarazem członkiem partii mogła w nich wystartować z własnej inicjatywy¹⁵⁴.

A. Adamczyk w swojej książce mówi, że wielu politologów, studiując sposób rządzenia w państwach o systemie jednopartyjnym zauważa, że partia rządząca wyznacza na najważniejsze stanowiska państwowe osoby, które w partii posiadają bezpośrednie kierownictwo. W przypadku Turcji stanowisko Prezydenta Republiki Turcji sprawował Mustafa Kemal będący jednocześnie Prezydentem Generalnym RPL (prezes partii), İsmet, który był Przewodniczącym Komitetu Delegatów Wykonawczych (Premier Republiki Turcji), jednocześnie był Przewodniczącym Centralnego Komitetu Wykonawczego, a Delegat Wykonawczy WZN pełnił funkcję Sekretarza Generalnego RPL¹⁵⁵. Kemal bardzo często ingerował w działalność rządu, kontrolował go, mimo tego, że rząd na podstawie Konstytucji podlegał kontroli parlamentu.

¹⁵² Absolutyzm/ rządy absolutyzmu- forma rządów nieograniczonych, nieposiadających żadnych hamulców zewnętrznych, ani wewnętrznych w postaci prawa lub instytucji. Na podstawie: A. Heywood, *Politologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2009, s. 33.

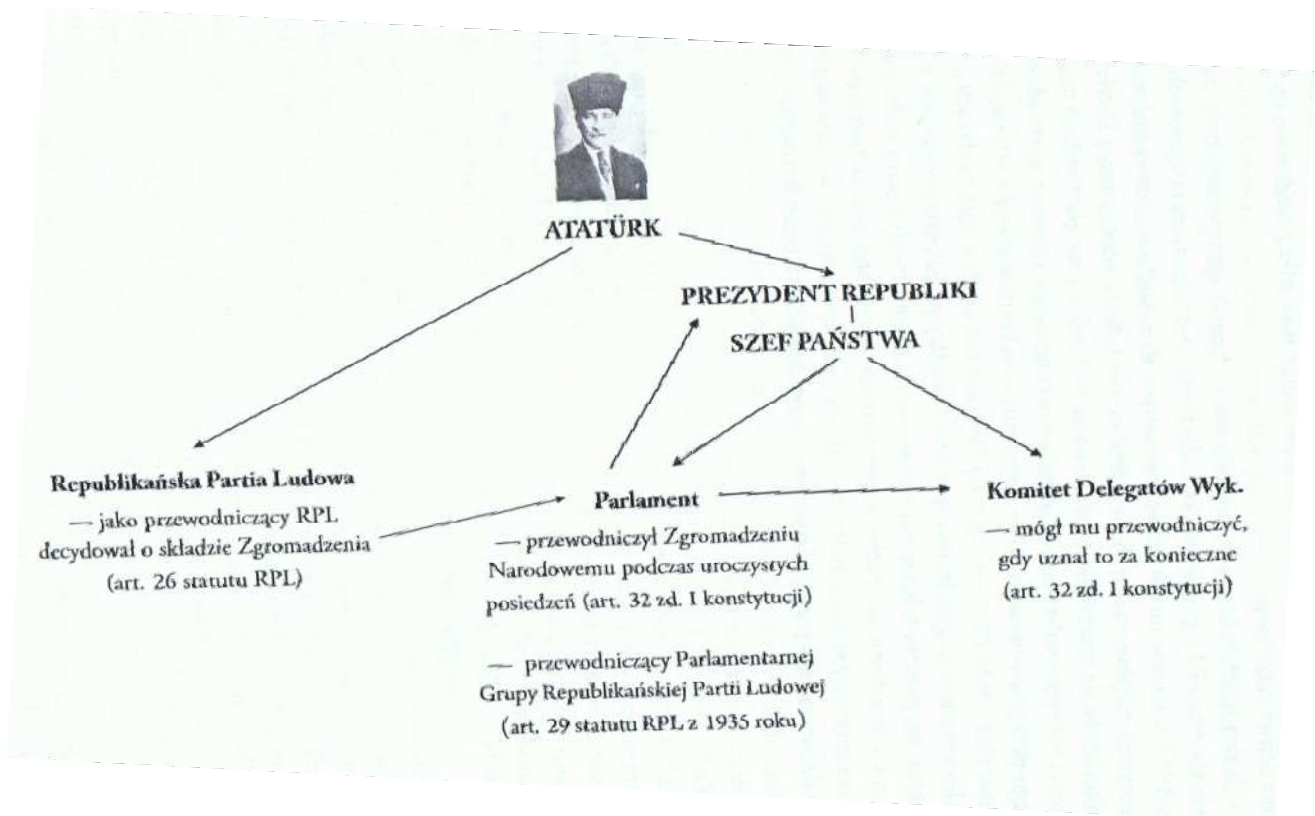
¹⁵³ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit. s. 156. Na podstawie statutów z 1927r. i 1935r.

¹⁵⁴ E. Zürcher, *Turcja...*, op. cit., s. 177.

¹⁵⁵ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit. s. 157.

Rysunek 4.1. Pozycja Atatürka w ustroju politycznym Turcji w latach 1924- 1938

Źródło: A. Adamczyk, *Ustrój polityczny w Turcji w latach 1918- 1960*, Wydawnictwo Dig, Warszawa 2013, załącznik 1

Wraz z usunięciem opozycji, dyscyplina wewnątrz partii rządzącej nie uległa rozluźnieniu, można nawet powiedzieć, że jeszcze bardziej została zaostrzona. Nadal obradowano podczas zamkniętych posiedzeń partii. Ponadto wciąż obowiązywał zakaz interpelacji, gdyż jej zastosowanie byłoby równoznaczne ze sprzeciwem wobec działalności partii. Swobodnie można było debatować m.in. na temat polityki gospodarczej, natomiast jeśli chodzi o politykę zagraniczną, to dyskusje w tej kwestii ograniczano do największego grona członków partii. Śmiało można powiedzieć, że podczas posiedzeń RPL gabinet ogłaszał i omawiał podjęte przez siebie decyzje¹⁵⁶. Turecki politolog Cemil Koçak scharakteryzował proces decyzyjny jaki zachodził w tamtym okresie jako łańcuch Çankaya.

¹⁵⁶ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 177.

Na czele stał kreator reform- Prezydent Republiki, następnie projekty ustaw przedstawiano Klubowi Parlamentarnemu RPL, które uchwalano jednomyślnie podczas obrad WZN¹⁵⁷.

4.4. Wolna Partia Republikańska- koncesjonowana opozycja

W latach 1925-1930 w Turcji występował system monopartyjny. Wybory, które zostały przeprowadzone w 1927r. do WZN dały bezwzględne zwycięstwo RPL. Dwa lata później, tj. 4 marca 1929r. „ustawa o utrzymaniu porządku” wygasła. Nie została ona przedłużona, gdyż partia rządząca poczuła się na tyle pewna siebie, że nie potrzebowała jej do utrzymania reżimu w kraju. Pod koniec lat dwudziestych nastąpił światowy kryzys gospodarczy, który dotknął także i Turcję. Wzrost niezadowolenia społeczeństwa z bezsilności rządu wobec narastających problemów oraz krytyka tureckiej „demokracji” zagranicą przyczyniły się do powstania partii opozycyjnej.

Pomysł z utworzeniem partii opozycyjnej wymyślił sam Kemal, stwierdzając, że przy pomocy koncesjonowanej opozycji będzie mógł załagodzić napiętą sytuację w kraju oraz uciszyć niezadowolenie społeczeństwa. Chciał przy okazji wpłynąć na İsmeta, który na przestrzeni lat stawał się coraz bardziej niezależny. Ali Fethi, który po powrocie z Paryża¹⁵⁸, wręczył Kemalowi niepochlebny raport na temat rządów İsmeta oraz polityki ekonomicznej i finansowej¹⁵⁹. W piśmie zaproponował także powołanie nowej partii. Przewodniczący RPL poparł pomysł Alego. Wyraził zgodę na powstanie nowej partii, pod warunkiem, że będzie ona utrzymana w duchu rewolucjonizmu i laicyzmu. W zamian za to obiecał zachować bezstronność oraz dać większą swobodę działalności opozycji w parlamencie.

W rezultacie 12 sierpnia 1930r. powstała Wolna Partia Republikańska [WPR] (*Serbest Cumhuriyet Fırkası*). Przewodnictwo nad nowopowstałą partią zaproponował swojemu przyjacielowi- Alemu Fethiemu. Mustafa Kemal bardzo zaangażował się w tworzenie partii. Nakazał nawet kilku swoim współpracownikom, a nawet swojej siostrze- Makbule do wstąpienia w szeregi WPR¹⁶⁰.

Program partii składał się z 11 postulatów skupionych w głównej mierze na problemach ekonomicznych kraju. Pierwszy manifest podkreślał założenia, które na które

¹⁵⁷ Za: A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s.158.

¹⁵⁸ Piastował tam funkcję ambasadora po usunięciu go ze stanowiska premiera (1924-1925) podczas powstania kurdyjskiego.

¹⁵⁹ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 194.

¹⁶⁰ B. Ertem, *Liberal Republican Party as a political opposition experiment*, http://sobiad.odu.edu.tr/files/cilt1/cilt1sayi2_pdf/ertem_baris.pdf (data odczytu: 16.06.2017).

Kemal naciskał podczas formowania partii, czyli partia podkreśla zasadę republikańską, nacjonalistyczną oraz sekularyzm państwa. Kolejne postulaty mówiły, że narzucone podatki przez państwo są za wysokie. Krytykowano rząd, który mocno finansował budowę infrastruktury, przede wszystkim chodziło o rozbudowę drogowych linii kolejowych. Ponadto podkreślano problem korupcji, która według WPR powinna być zlikwidowana. Program omawiał sposób w jaki można było wyjść z kryzysu, m. in. możliwość uzyskania kredytu na wsparcie wsi poprzez reformę Banku Rolnego, promowanie krajowych produktów (pkt. 6 i 7), reforma podatkowa, stabilizacja waluty oraz ściągnięcie kapitału zagranicznego (pkt. 4). Chociaż postulaty przede wszystkim dotyczyły kwestii ekonomicznej, to jeden postulat (pkt. 11), mówił, że należy przyznać prawa polityczne kobietom¹⁶¹.

Spółeczeństwo zaczęło przyjmować WPR z ogromnym entuzjazmem. W wielu regionach WPR otrzymało ogromne poparcie¹⁶². Podczas jednego ze spotkań Aliego Fethiego z narodem w Izmirze, doszło do protestów antyrządowych, podczas których wybuchły zamieszki z policją. W rezultacie zginął chłopiec, a kilka osób zostało rannych. Incydent ten wywołał ogromną burzę wśród krytyków rządu. Partia rządząca zaczęła się obawiać rosnącego poparcia WPR wśród Turków. W październiku 1930r. odbyły się wybory lokalne. RPL zaniepokojona rosnącą popularnością partii Fethiego postanowiła utrudnić wygraną opozycji. Celowo gubiono listy wyborcze, zastraszano głosujących, kupowano głosy, czy też unieważniano wybory w tych miejscach w których zwyciężała WPR¹⁶³. Dzięki wzmożonej ingerencji RPL w wyborach samorządowych, WPR uzyskało większość w 30 spośród 502 rad¹⁶⁴. Mimo, że wynik nie był zbyt wysoki, to partia rządząca nie spodziewała się, aż tak „dobrego” wyniku, dlatego też postanowiono rozprawić się z opozycją. Żywoć partii nie trwał długo, miesiąc po wyborach została ona rozwiązana dnia 17 listopada 1930r. pod naciskiem samego Kemala¹⁶⁵.

¹⁶¹ Tamże, s. 78-79

¹⁶² Tamże, s. 82. Dotyczy przede wszystkim wilajetów Izmir, Manisa, Aydin oraz Balıkshehir.

¹⁶³ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 164.

¹⁶⁴ Na podstawie E. J. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 179. E. Bariş mówi o 31 miejscach na 502 rady, jednak podczas bezpośredniego wyliczenia miejsc w których wygrano wymieniono tylko 30. w: B. Ertem, *Political...*, op. cit., s. 83. Natomiast D. Kołodziejczyk mówi o 30 wygranych miejscach na 512. w: D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit. s.146, również taką liczbę podaje A. Adamczyk w: A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s.165. Ze względu na to, że dwa pierwsze źródła potwierdzają swoją tezę sprawdzonymi źródłami, w niniejszej pracy przyjmuje się powyższe wyniki.

¹⁶⁵ Mimo, że kilka źródeł polskich podaje datę 16 listopada 1930r. jako datę rozwiązania partii, w tej pracy używana będzie data 17 listopada 1930r. (ze względu na to, że decyzja zapadła po północy) tak jak podają oficjalne strony rządowe Republiki Turcji w: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-59/serbest-cumhuriyet-firkasinin-kurulusu-sirasinda-ali-fethi-okyar-bey-ile-mahmut-esat-bozkurt-beyin-polemikleri> (data odczytu: 19.06.2017); Szerzej na ten temat w: B. Ertem, *Liberal...*, op. cit., s. 86- 87, http://sobiad.odu.edu.tr/files/cilt1/cilt1sayi2_pdf/ertem_baris.pdf (data odczytu: 16.06.2017).

Ponownie nastał system jednopartyjny w kraju. Tendencje do utrzymywania takiego systemu politycznego można tłumaczyć, kulturą polityczną odziedziczoną po Imperium Osmańskim, którą nadal wiele elit w parlamencie posiadało. W Imperium Osmańskim opozycja polityczna postrzegana była negatywnie, jako źródło powodujące niepożądane podziały wśród społeczeństwa¹⁶⁶. Eksperyment z opozycją spowodował, że Kemal jeszcze bardziej zaostrzył kontrolę w kraju. Zlikwidowano wiele niezależnych instytucji kulturalnych m.in. Ogniska Tureckie (*Türk Ocakları*), które zostały powołane do szerzenia idei nacjonalistycznych oraz promowania laicyzmu. Wydawać się może sprzeczne dlaczego, dążono do likwidacji instytucji, która w założeniach miała takie same idee co partia rządząca. Powodem było, to, że organizacja ta była pod dużymi wpływami KJiP, ponadto zrzeszała ogromną ilość ludzi. W 1931r. w którym ją likwidowano liczyła ponad 30 tys. członków. Tego typu stowarzyszenia, były bardzo niebezpieczne, dlatego, że mogły stać się one miejscem rozwinięcia ruchu opozycyjnego. Na miejsce Ognisk Tureckich utworzono tzw. Domy Ludowe (*Halk Evleri*) w miastach, a we wsiach – Izby Ludowe (*Halk Odaları*), które również miały za zadanie szerzenie idei nacjonalistycznych oraz laickich, jednakże były one ściśle kontrolowane przez państwo¹⁶⁷.

W 1931r. podczas zjazdu partyjnego ogłoszono oficjalnie, że system polityczny Republiki Turcji jest oparty na systemie państwa jednopartyjnego¹⁶⁸. Dążono do ujednolicenia partii z państwem. W 1936r. oficjalnie ogłoszono, połączenie partii z państwem. Miało to usprawnić relację państwo- partia oraz przyspieszyć realizację założeń partii. Na tej podstawie osoby piastujące stanowiska gubernatorów wilajetów były zarazem przewodniczącymi prowincjonalnych oddziałów partii¹⁶⁹. Politolog W. Weiker stwierdził, że poprzez scalenie partii z państwem chciano pokazać, że w razie utraty władzy przez partię rządzącą, działania państwa nie byłyby zakończone¹⁷⁰. Inni specjaliści zauważają podobieństwo przekształcenia partii na wzór faszystowskiego bądź komunistycznego systemu jednopartyjnego.¹⁷¹

¹⁶⁶ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 166.

¹⁶⁷ E. Zürcher, *Turkey...*, op. cit., s. 180.

¹⁶⁸ Tamże, s.176.

¹⁶⁹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 174.

¹⁷⁰ W. Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey. The Free Party and Its Aftermath*, Leiden 1973, s. 214, cyt. za: A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 174.

¹⁷¹ Tamże, s. 174.

V. Proces reformizacji Republiki Turcji w aspekcie społecznym

5.1. Laicyzacja państwa

Mustafa Kemal nie poprzestał na likwidacji wielowiekowych instytucji jakimi niewątpliwie były sułtanat oraz kalifat. Po jego dojściu do władzy oraz w trakcie jej konsolidacji rozpoczął się proces reformizacji państwa. Sukcesywnie wdrażane reformy miały bezpośredni wpływ na przemiany w kraju. Dotykały one niemal każdej dziedziny życia. Ogromną rolę odegrał proces odseparowania religii od państwa, jak i ograniczenie religii w życiu społecznym¹⁷².

Choć początkowo wydawać się mogło, że Kemalowi chodzi tylko o samą sekularyzację, to z czasem proces ten przybrał miarę istnej walki z teokracją. Razem z likwidacją instytucji kalifatu, w 1924r. zniesiono także urząd szejh al-islama¹⁷³. Postanowiono również usunąć ulemów. Historia Imperium Osmańskiego pokazała, że byli to bardzo wpływowi ludzie, posiadający ogromny autorytet wśród społeczeństwa. Nie raz udało im się zahamować wprowadzanie reform. Mustafa Kemal obawiał się, i tym razem mogą użyć swoich wpływów i uniemożliwić dalszą modernizację państwa. Wraz z usunięciem ulemów, postanowiono również rozprawić się z bractwami religijnymi¹⁷⁴. Zdelegalizowano wszystkie bractwa oraz zamknięto domy zgrupowań, tzw. *tekke*.

Wraz z uchwaleniem Konstytucji z 1924r. zniesiono system prawa muzułmańskiego jakim był szariat. Zamknięto szkoły religijne tzw. *medresy*¹⁷⁵, wprowadzając jednocześnie ujednolicony system świeckiej edukacji¹⁷⁶ oraz sądy religijne. Upaństwowiono wszystkie fundacje religijne tzw. *evkafy*, a ich majątek wszedł do skarbu państwa. Zlikwidowano także urząd Delegata Wykonawczego WZN ds. Szariatu i Evkafów na podstawie ustawy nr 429 z dnia 2 marca 1924r.¹⁷⁷. Był on ważny- w trakcie wojny niepodległościowej sprawiał pieczę nad sferą religijną w państwie. Na podstawie tej samej ustawy powołano Urząd ds. Religii (*Diyanet İşleri Başkanlığı*), który miał za zadanie sprawować kontrolę nad religią oraz

¹⁷² K. Wasilewski, *Turecki...*, op. cit., s. 203.

¹⁷³ Szejh al-islam- po arabsku: Shaykh al-Islām, tur.: şeyhülislam; w literaturze zwany również „Wielki Mufti”- główny sędzia w Imperium Osmańskim. Posiadał on ogromny autorytet wśród społeczeństwa, interpretował prawo szariatu oraz miał prawo do wydawania fatw (tur. fetva). Był on najwyższym rangą ulemą.

¹⁷⁴ Najbardziej znanym bractwem religijnym w Turcji są Derwisze.

¹⁷⁵ Medres -szkoła muzułmańska, w której kształcili się ulemowie- muzułmańscy teologowie.

¹⁷⁶ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 123.

¹⁷⁷ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 96

miejscami kultu religijnego w państwie¹⁷⁸. Dotychczas zabronione było także spożywanie alkoholu, jednakże ustawa z 22 marca 1926r. znosiła ten zakaz¹⁷⁹. Zakazano również pielgrzymowania do Mekki¹⁸⁰ oraz używania tytułów religijnych tj. *çelebi*, *baba*, czy *hafife*¹⁸¹.

Wydawać się może, że wyżej wymienione reformy, nie mają dużego znaczenia, przede wszystkim dlatego, że w najważniejszym akcie prawnym Republiki Turcji, nadal widniał zapis, który mówił, że religią państwową jest islam (art. 2, Konstytucji z 1924r.), jednak 10 kwietnia 1928r. postanowiono to zmienić i usunięto ten zapis z Konstytucji¹⁸². W ten oto sposób formalnie Republika Turecka stała się państwem świeckim. Skalę zmian w procesie laicyzacji państwa może pokazać okres po 1930r., w którym wiele meczetów zamieniano na muzea umniejszając w ten sposób ich wartość religijną. Przykładem jest Hagia Sofia, którą w 1935r. zamieniono na muzeum.

5.2. Reforma ubioru

Reformy jakie sukcesywnie wprowadzano, nie dotyczyły tylko i wyłącznie sfery państwowej. Zdarzało się, że reformy także bezpośrednio wpływały na życie prywatne. Jednym z takich przykładów była wprowadzona w 25 listopada 1925r. tzw. „ustawa kapeluszowa” (*şapka devrimi*), która nakazywała noszenie europejskiego nakrycia głowy-kapelusza, wszystkim dorosłym mężczyznom. Podczas wizytacji w miejscowości Kastamonu, Prezydent Turcji, założył na głowę kapelusz. Nowe nakrycie głowy wywołało ogromne zdziwienie wśród społeczności, gdyż dotychczas oficjalnym nakryciem głowy był fez¹⁸³. Aby zrozumieć powagę tej reformy trzeba wiedzieć jak ważną rolę odgrywał fez w życiu codziennym. Fez był elementem odróżniającym muzułmanina od niewiernego. Dla kemalistów stał się symbolem zacofania, ignorancji oraz nienawiści do postępu, dlatego też

¹⁷⁸ M. Godzińska, *Święta religijne*, Dzieje Turków. Pomocnik historyczny 2016, „Polityka”, nr 3, s. 48-49.

¹⁷⁹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 194; *İspirto ve Meşrubatı Külliye İnhisarının Sureti İdaresi Hakkında Kanun* w:

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400790.pdf (data odczytu: 20.06.2017).

¹⁸⁰ A. Szymański, *Republika Turcji*, Dzieje Turków. Pomocnik historyczny 2016, „Polityka”, nr 3, s. 106.

¹⁸¹ Por. Ustawa nr 677 z dnia 30 listopada 1925r. „Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Bir Takim Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun” w: <http://www.mevzuat.gov.tr> (data odczytu: 20.06.2017).

¹⁸² J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 190.

¹⁸³ Fez- czerwone nakrycie głowy w kształcie ściętego stożka, najczęściej w kolorze czerwonym z czarnym chwostem; wprowadził w 1828r. sułtan Mahmud II zastępując turban. w: Tamże, s. 208.

ważne było jak najszybsze jego zlikwidowanie. Powagę tej reformy może pokazać kara. Niezastosowanie się do tego nakazu groziło karą śmierci. Promowano nie tylko zmianę okrycia głowy, lecz także inne elementy zachodniego ubioru, takie jak, koszula, krawat, garnitur, jak również obuwie¹⁸⁴. Oprócz noszenia fezu nie można było także nosić strojów oraz symboli religijnych w miejscach publicznych (oprócz meczetów)¹⁸⁵.

Rysunek 5.1. Premier Republiki Turcji- İsmet İnönü w stroju europejskim i kapeluszem

Źródło : „Polityka”, Dzieje Turków. Pomocnik historyczny 2016, nr 3, s. 107.

Reforma ubioru także nie ominęła kobiet. Mustafa Kemal planował wprowadzić ustawę, która zakazywałaby kobietom noszenia czarczafu, jednakże pomysł ten nie spotkał się z entuzjazmem wśród deputowanych. Łatwo było wymienić fez na kapelusz, gdyż wcześniej w dziejach Imperium były w tym zakresie precedensy, natomiast jeżeli chodzi o kobiety to tutaj sytuacja jest całkiem inna. W Imperium Osmańskim tylko kobiety lekkich obyczajów pokazywały się na ulicy bez nakrycia głowy¹⁸⁶. Dlatego też zakaz noszenia chusty przez kobiety był pomysłem bardzo kontrowersyjnym. Jednak zrobiono krok do przodu i w tej sytuacji. Pomimo tego, że nie zakazano noszenia chust, to zniesiono obowiązek noszenia

¹⁸⁴ A. Mango, *Atatürk...*, op. cit., s. 326.

¹⁸⁵ A. Szymański, *Republika...*, op. cit., s. 106.

¹⁸⁶ J. Łątka, *Ojciec...*, op. cit., s. 215.

czarczafu¹⁸⁷ oraz zakazano noszenia czarczafów w szkołach. Główny reformator bardzo mocno podkreślał, aby mężczyźni zezwalali kobietom na publiczne pokazywanie się bez chust. Mówił, że kobiety także mają umysł i powinno się je wyzwolić spod jarzma zniewolenia i zacofania, którymi były fezy i chusty. Podkreślał dyskomfort noszenia czarczafów podczas upalnych dni. Nakazał przestać mężczyznom być samolubnym, pozwolić kobietom odsłonić twarze, by mogły bez trudu spojrzeć na świat¹⁸⁸. Widoczną zmianę w tej kwestii widać było w większych miastach, gdzie kobiety zwłaszcza z wyższych sfer przestały nosić nakrycia głowy. Ważnym elementem, w próbie zmiany wizerunku kobiety było to, że żona Mustafy Kemala- Latife nie nosiła czarczafu.

Rysunek 5.2. Turczynki z wyższych sfer w latach 30

Źródło : „Polityka”, Dzieje Turków. Pomocnik historyczny 2016, nr 3, s. 107.

¹⁸⁷ K . Wasilewski, *Turecki sen...*, op. cit., s. 203.

¹⁸⁸ A. Mango, *Atatürk...*, op. cit., s. 326.

5.3. Westernizacja życia społecznego w innych dziedzinach

Kolejnym ważnym elementem procesu westernizacji państwa było przyjęcie kodeksów prawnych wzorowanych na krajach zachodnich. Kodeks cywilny wprowadzony w 17 lutego 1926r., opierał się na modelu kodeksu szwajcarskiego. Wprowadzenie nowego prawa cywilnego wywołało ogromną rewolucję w życiu społecznym Turków. Stawiał on bowiem obie płcie na równi¹⁸⁹.

Zmieniał również przepisy prawa dotyczące małżeństwa. Mężczyzna lub kobieta mogli zawrzeć związek małżeński po osiągnięciu pełnoletniości (18 lat), jeśli chodzi o małżeństwa osób w wieku 15 lat lub niżej, to one także były możliwe, lecz pod warunkiem sądowej zgody obojga rodziców¹⁹⁰. Nowy kodeks cywilny nosił także poligamię. Od tej pory legalne były tylko i wyłącznie związki monogamiczne. Wprowadzono także obowiązek zawierania ślubu w urzędzie. Małżonkowie posiadali takie same prawa. Kobiety mogły wystąpić o rozwód tak samo jak i mężczyźni. Do tej pory tylko mężczyźni mieli prawo wziąć z kobietą rozwód nawet bez potrzeby wyjścia z domu. Wystarczyła tylko dwójka świadków i powtórzenie trzy razy regułki, która mówiła, że wybranek nie chce już być w związku małżeńskim¹⁹¹. Zezwolono na małżeństwa mieszane pod względem religijnym oraz odstępstwo od wiary¹⁹². Zmieniono także prawo dziedziczenia. Od tej pory kobieta otrzymywała tyle, ile mężczyzna, co według szariatu było niezgodne (kobieta mogła dziedziczyć, ale o połowę mniej niż mężczyzna)¹⁹³. Oprócz posiadania pełni praw w życiu rodzinnym, kemaliści postanowili pójść o krok dalej od Szwajcarów i nadano kobietom prawa wyborcze. Czynne prawo wyborcze wprowadzono w 1930r. natomiast bierne w 1935r.¹⁹⁴ W marcu 1935r. spośród posłów do WZN, 18 było płci żeńskiej¹⁹⁵. Kobiety także zaczęły odgrywać większą rolę w życiu publicznym. Rodzina Mustafy Kemala była przykładem, jedna z adoptowanych córek Mustafy Kemala Sabiha Gökçen, była pierwszą kobietą-pilot w Turcji, a także pierwszą kobietą-pilot myśliwca wojskowego na świecie.

Oprócz emancypacji kobiet, wprowadzono wiele innych reform tj: zniesienie kalendarza muzułmańskiego i wprowadzenie gregoriańskiego (1925). Wprowadzono

¹⁸⁹ Art. 8. Türk Medeni Kanunu <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> (data odczytu: 26.06.2017).

¹⁹⁰ Tamże, art. 11, art. 12.

¹⁹¹ K. Poznańska, *Turcja stara i nowa*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1970, s. 209.

¹⁹² D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 129.

¹⁹³ A. Mango, *Ataturk*, op. cit., s. 396.

¹⁹⁴ K. Poznańska, *Republika...*, op. cit., s. 36.

¹⁹⁵ E. Zürcher, *Turcja...*, op. cit., s. 177.

obowiązek numerowania domów oraz nadawania nazw ulicom¹⁹⁶, wprowadzono międzynarodową miarę czasu (dotychczas dzień zaczynał się wraz ze wschodem słońca). Również zmieniono dzień wolny z piątku na niedzielę¹⁹⁷.

W dniu 1 stycznia 1935r. w życie weszła kolejna reforma. Reforma ta dotyczyła nazwisk (*soyadi kanunu*)¹⁹⁸. Dotychczas w Turcji ludzie nie posiadali nazwisk. Znani byli z imienia i ewentualnie imienia ojca. Nowa reforma usprawniła ewidencję ludności. Nakazywała ona każdemu Turkowi przyjęcie nazwiska. Każdy mógł sobie wybrać dowolne nazwisko. Zazwyczaj nazwiska pochodziły od zawodu, w jakim dany człowiek się trudnił. Najczęściej wybierano przydomki, które mówiły o waleczności, lub nadawały rodzinie w pewnym sensie nobilitacji. W ustawa uwzględniała kilka wytycznych przy wyborze nazwiska. Nazwisko nie mogło być obraźliwe lub krzywdzące rodzinę¹⁹⁹, jak i na obszarze jednego wilajetu nie mogło to samo nazwisko się powtarzać²⁰⁰. Mustafie Kemalowi WZN nadano zaszczytne nazwisko *Atatürk* (24 listopada 1934r.), co w języku polskim oznacza „Ojciec Turków”. Premier Turcji, İsmet otrzymał nazwisko İnonü, na pamiątkę zwycięskiej bitwy z Grekami nad rzeką İnonü.

5.4. Reforma oświaty

W roku 1928, uchwalono wiele reform znamienych dla systemu edukacji w Turcji. Ważnym elementem była ustawa z dnia 3 listopada, która nakładała obowiązek szkolnictwa dla dzieci podstawowych oraz używania alfabetu łacińskiego. Już w latach 1923- 1924 powstał projekt, który dotyczył zmiany alfabetu, jednakże został on odrzucony. Wraz z umocnieniem się PRL, nastąpił powrót tego projektu. Na początku 1927r. zaczęto, poważnie zajmować się reformą alfabetu. Powołano specjalną komisję, która była odpowiedzialna za sprawne przeprowadzenie reformy. W międzyczasie, w życie weszła ustawa, która wprowadzała cyfry arabskie²⁰¹. Wprowadzenie alfabetu łacińskiego, było ważne przede wszystkim dlatego, że język turecki posiada bardzo dużo samogłosek, które w alfabecie arabskim nie są oznaczone, dlatego też alfabet łaciński, wydawał się dużo bardziej

¹⁹⁶ Na podstawie ustawy nr 1003 z dnia 10 kwietnia 1927r. Warto tu dodać, że np. w Iranie tego obowiązku nie ma do dziś.

¹⁹⁷ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 194.

¹⁹⁸ Treść ustawy w: <http://www.ataturk.net/cumh/soyadi.html> (data odczytu: 26.06.2017).

¹⁹⁹ Tamże

²⁰⁰ K. Poznańska, *Turcja...*, op. cit., s. 122.

²⁰¹ Chodzi o cyfry arabskie- zeuropeizowane, gdyż w języku arabskim cyfry te mają całkowicie inny sposób zapisywania. w: Tamże, s. 121.

praktyczny²⁰². Podczas przeprowadzania reformy alfabetycznej powstała zakrojona na szeroką skalę akcja propagandowa. Namawiano obywateli aby wzajemnie uczyli się alfabetu. Mustafa Kemal bardzo wczuł się w rolę nauczyciela narodu i gdziekolwiek się nie pojawił, postanowił przedstawiać zasady nowej pisowni. Bardzo popularne stało się zdjęcie Prezydenta Turcji nauczającego Turków nowego alfabetu. .

Jednak nie była to jedyna reforma związana z językiem tureckim. Przeprowadzono także reformę językową. W Imperium Osmańskim wykształcił się język, którym posługiwała się tylko wyższa sfera. Był on niezrozumiały dla reszty społeczeństwa. Zawierał on bardzo dużo elementów zaczerpniętych z języka arabskiego. Utworzone w 1932r. Towarzystwo Języka Tureckiego (*Türk Dil Kurumu*) miało za zadanie oczyszczenie języka tureckiego z naleciałości z języka arabskiego. W 1929r. wprowadzono zakaz nauczania w nauczaniach wyższych w języku arabskim oraz perskim. Zamiast nauki języka arabskiego, wprowadzono obowiązkowy język francuski. Ważnym elementem w modernizacji oświaty były starania o zwiększenie edukacji wśród kobiet. W 1923r. wprowadzono w szkolnictwie wyższym koedukację, natomiast w roku 1927, objęła ona wszystkie szczeble szkolnictwa²⁰³. Wg Zajązkowskiej na terytorium Republiki Turcji w latach dwudziestych XX w. ponad 80% społeczeństwa była analfabetami²⁰⁴. Patrząc pod kątem skali analfabetyzmu wśród Turczynek to w 1927r. 92,2% kobiet była analfabetkami. Spoglądając na dane z 1935r. procent ten spadł, lecz niewiele bo tylko o 2,3%. (89,9% wynosił procent analfabetek wśród Turczynek)²⁰⁵. Dane te są zatrważające i jednoznacznie pokazują porażkę reform z okresu triumwiratu. Zastanawiająca jest różnica, dlaczego pomimo reformy alfabetu, procent kobiet umiejących pisać i czytać niewiele wzrósł. Najprawdopodobniej przyczyną tego , była wprowadzona na początku lat trzydziestych reforma językowa, która utrudniała przyswajanie języka. Bardzo ważne jest dodanie, że najczęściej tylko kobiety z dużych miast miały możliwość nauki. Kobietom na wsi nie pozwalano uczęszczać do szkół.

²⁰² K. Poznańska, *Republika...*, op. cit., s. 13.

²⁰³ D. Kołodziejczyk, *Turcja...*, op. cit., s. 138.

²⁰⁴ M. E. Zajązkowska, *Kemal...*, op. cit., s. 228

²⁰⁵ Na podstawie, K. Poznańska, *Turcja...*, op. cit., s. 217.

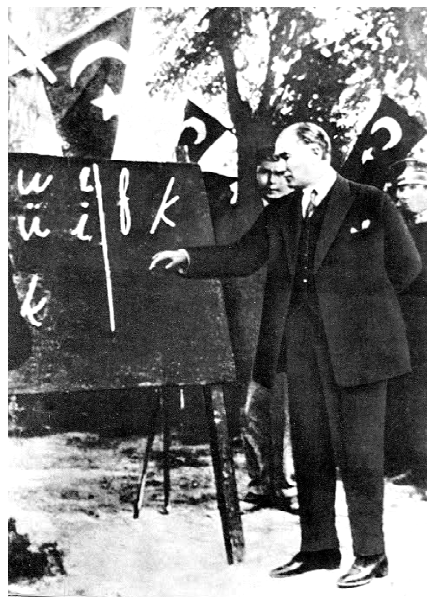

Rysunek 5.3. Wieśniacy przed plakatem przedstawiającym reformę alfabety z 1928r.

Źródło : „Polityka”, Dzieje Turków. Pomocnik historyczny 2016, nr 3, s. 107.

Rysunek 5.4. Atatürk nauczający zasad pisowni języka tureckiego

Źródło : D. Kołodziejczyk, Turcja, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2010, s. 141.

5.5. „Sześć strzał” kemalizmu, jako instytucjonalizacja osiągnięć procesu reformizacji

Rysunek 5.5. Atatürk wygłaszający mowę podczas obrad WZN

Źródło: www.eodev.com/gorev/10441315 (data wejścia: 22.06.2017r.)

Bardzo ważnym elementem, bez którego proces modernizacji państwa nie mógłby być dalej kontynuowany, była instytucjonalizacja wszystkich wyżej wymienionych osiągnięć. Mustafa Kemal postanowił, wskazać drogę, którą powinni kroczyć przyszli rządzący, dlatego też w 1931r. podczas trzeciego zjazdu partii²⁰⁶, RPL uchwalono tzw. sześć strzał kemalizmu (*altı ok*)²⁰⁷. Były to zasady, którymi kierowała się partia podczas reformizacji państwa. Zapisane w formie punktów programu partii, brzmiały następująco: republikanizm (*cumhuriyetçilik*), laicyzm (*laiklik*), nacjonalizm (*milliyetçilik*), populizm (*halkçılık*), etatyzm (*devletçilik*) oraz rewolucjonizm (*inkılâpçılık*)²⁰⁸. Razem stanowiły one podstawę ideologii kemalizmu (*Kemalizm*), znaną także pod hasłem ataturkizmu (*Atatürkçülük*).

²⁰⁶ W praktyce był to drugi zjazd partii, jednak przyjęło się uznawać zjazd w Sivas (1919r.), jako pierwszy zjazd partii. w: Tamże, s. 146.

²⁰⁷ Republikańska Partia Ludowa [CHP], która do dziś jest istniejącą partią w Turcji w swoim logo partii posiada „sześć strzał”.

²⁰⁸ K. Wasilewski, *Turecki...*, op. cit., s. 208.

Ideologia ta, jak również same „strzały” przybierają formę elastyczną, a to dlatego, że nigdy nie zostały one w dokładny sposób zdefiniowane²⁰⁹. Można by się zastanawiać, dlaczego Kemal tak późno zaczął formować ideologię kemalizmu. Najważniejszą przyczyną oprócz wskazania toru drogi kolejnym następcom, wydaje się rosnący wpływ ideologii faszystwu i komunizmu w Europie. Kemal nigdy nie był zwolennikiem, ani nie popierał wprost żadnych z tych ideologii, ale tego nie można było powiedzieć o jego współpracownikach²¹⁰. Dlatego też, chciał w ten sposób odeprzeć ów ideologie od Turcji.

Choć każde z tych haseł, jest bardzo znamienne w procesie definiowania refomizacji Republiki Turcji, to w mojej pracy skupię się przede wszystkim na: republikanizmie, populizmie, nacjonalizmie oraz laicyzmie. Wybór tych czterech zasad jest nieprzypadkowy. To właśnie one były głównymi wyznacznikami w trakcie likwidacji poczucia świadomości religijnej Turków.

Republikanizm w Republice Tureckiej opierał się przede wszystkim na zasadzie suwerenności narodu i ten aspekt powtarzano przy każdej możliwej sposobności. A. Adamczyk w swojej książce przytacza bardzo trafne dwa sposoby postrzegania republiki. Jedną z nich, którą charakteryzuje konstytucjonalista A. Ławniczak. Ukazuje ją jako formalne przeciwieństwo monarchii, rządzonej przez ludzi (jedną osobę lub grupę ludzi)-współobywateli. Rządy te trwają przez z góry określony okres czasu²¹¹. B. Lewis natomiast pokazuje republikę postrzeganą na Bliskim Wschodzie. Uważa on, że republika oznacza tylko i wyłącznie państwo, którego rządy nie są sprawowane przez monarchię²¹². Z pewnością trzeba przyznać, że republika za rządów Mustafy Kemala, nie wpisuje się w standardowe ramy ideologiczne, dlatego, też spostrzeżenia B. Lewisa w tym przypadku wydają się bardzo trafne.

Populizm łączy się z pierwszą ideą. RPL zarówno w swoim programie oraz przemowach bardzo mocno podkreślała, że pochodzi z ludu i sprawuje swoje rządy dla ludu. Nawiązywał również do równości płci. W tej koncepcji przede wszystkim chciano podkreślić przede wszystkim podstawowy filar na którym partia i państwo się opierało- zasada suwerenności narodu. Populizm w rozumowaniu RPL był przeciwieństwem stanu, jaki istniał podczas rządów sułtanatu. Wtedy klasą rządzącą były elity osmańskie, natomiast teraz chciano pokazać, że czas rządów elit się skończył, a zamiast klasy rządzącej w parlamencie

²⁰⁹ E. Zürcher, *Turckey...*, op. cit. s. 181; A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit. s. 177.

²¹⁰ D. Kołodziejczyk, *Turkey and Poland...*, w: Symposium Organized on the Occasion of the 75. Anniversary of the Foundation of the Republic of Turkey 28.10.1923-28.10.1998, Academic Publishing House DIALOG, Warszawa 1999, s. 18-19

²¹¹ A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 181.

²¹² Tamże, s. 181.

zasiada lud-naród. Nie istnieją klasy ani przywileje. Dlatego też, w tamtym okresie nie istniały związki zawodowe ani inne organizacje, które powodowałyby zagrożenie zasady populizmu.

Populizm także nawiązywał do koncepcji solidarności narodowej. wierzono, że tylko wspólną siłą całego narodu uda się dokonać założonych celów²¹³.

Nacjonalizm odgrywał dużą rolę w procesie modernizacji kraju. Dla RPL ważne było zbudowanie przynależności, która nie byłaby przynależnością religijną, z którą dotychczas się utożsamiano, lecz narodową. Nacjonalizm miał za zadanie spajać wszystkich obywateli Turcji. Zasada nacjonalizmu była znacząca w procesie reformizacji, dlatego, że poprzez jej rozwinięcie obywatele państwa są bardziej odpowiedzialni za naród, dlatego też próbowano różnymi sposobami rozbudzić nacjonalizm wśród społeczeństwa. Nacjonalizacja nie tylko odnosiła się do Turków. Chciano także, aby inne narodowości- przede wszystkim Kurdowie zaczęli rozbudzać w sobie poczucie świadomości narodowej.

Dnia 12 lipca 1932r. powołano do życia Tureckie Towarzystwo Historyczne (*Türk Tarih Kurumu*), które miało za zadanie zbadać pochodzenie Turków oraz ich historię²¹⁴. Z tego powodu powstało wiele teorii na temat pochodzenia Turków. Jedna z nich głosiła, że naród ten pochodzi z Azji Środkowej, którą nazywano „kolebką cywilizacji” i to z niej wywodzą się wszystkie inne ludy²¹⁵. Nie wolno zapominać, że szerzona idea nacjonalizmu przyczyniła się również to tłumienia ruchów nacjonalistycznych mniejszości narodowych, przede wszystkim mniejszości kurdyjskiej.

Laicyzm w „republice Atatürka” przybrał skrajną postać. Pozbywano się wszystkiego co miało związek z islamem, nawet takie trywialne rzeczy jak strój. Najlepiej obrazują to reformy które zostały wymienione w podpunkcie 5.1. Jednak silnie zakorzeniona religia nie tylko w sferze duchowej, ale także widoczna „na zewnątrz” w postaci praw, czy instytucji, nie była łatwa do wyplewienia. W miejsce religii wprowadzano nacjonalizm. W taki sposób kemaliści planowali wypełnić pustkę po wcześniejszej przynależności religijnej. Ale plan, choć w teorii wydawał się prosty w praktyce taki nie był. Dlatego też, do procesu nacjonalizacji społeczeństwa włączono islam- turecki islam. Przetłumaczono Koran na język turecki, po turecku miały odbywać się kazania imamów, a muezini mieli nawoływać z minaretów nie „*Allahu Akbar*” tylko „*Tanrı uludur*” (1932).

²¹³ J. Łątka, *Początki...*, op. cit. wersja elektroniczna w formacie MOBI, s. 2661.

²¹⁴ M. Zajączkowska, *Kemal...*, op. cit., s. 232.

²¹⁵ Twierdzono, że pierwszymi ludami, które właśnie pochodzą z tej „kolebki” są Sumerowie oraz Hetyci, dlatego też dwa duże tureckie banki nosiły nazwy Sümerbank (zamknięty w 2002r.) oraz Eti Bank, w: Tamże, s. 233.

Etatyzm, aż do połowy 1932r. nie był scharakteryzowany. W porównaniu do klasycznego modelu etatyzmu²¹⁶, kemalistowska wersja opiera się bardziej na koncepcji, która oznacza, że w gospodarce istnieje zarówno sektor państwowy, jak i prywatny²¹⁷. Polegała ona przede wszystkim na wzmocnieniu gospodarki państwowej, która bardzo mocno podupadła podczas okresu wojen oraz podczas światowego kryzysu gospodarczego. Państwo stosowało tzw. interwencjonizm, który powodował, że państwo bardzo mocno ingerowało w gospodarkę. Regulowało i nadzorowało ceny towarów, określało stopy procentowe, czy też koncesjonowało niektóre formy działalności gospodarczej. Firmy zagraniczne były nadzorowane przez państwo oraz nie mogły inwestować w wybrane przez siebie gałęzie gospodarki. To państwo narzucało, w jaki sektor mogą inwestować²¹⁸.

Ostatnim filarem do omówienia jest rewolucjonizm. Ten filar nie został przez Mustafę Kemala do końca wyjaśniony²¹⁹. Rewolucjonizm jest opisywany tutaj celowo jako ostani filar kemalizmu. Stanowił on sam w sobie motor, który napędzał cały proces zmian. Był on mechanizmem napędowym, który mobilizował reformatorów do narzucania szybkiego tempa zmian. Był on istotny dla Kemala, który niejednokrotnie przypominał, że rewolucja to nie jest chwilowy proces. Dla kemalistów rewolucja miała charakter ciągły, który wciąż trwa i się rozwija, dlatego też ten ostatni wymieniony filar miał stać na straży tego procesu i zapobiegać stagnacji państwa.

Reformizacja kraju dotykała każdej sfery życiowej społeczeństwa, dlatego przeprowadzone reformy diametralnie zmieniły dotychczasowy styl życia Turków. Pomimo tego, że proces reformizacji obejmował obszar całego kraju, to trzeba powiedzieć, że do wielu miejsc reformy te nie dotarły. Chodzi tutaj przede wszystkim o obszary wiejskie, które ze względu na średnio rozwiniętą infrastrukturę, zostały pominięte procesie reformizacji, jednak nie można generalizować tego problemu. Także w miastach, reformizacja się nie wszędzie przyjęła. Mówiąc o porażkach tego procesu przede wszystkim mówi się w kontekście reform obyczajowych, czy religijnych. Nadal istniała poligamia, choć nie była ona prawnie sformalizowana. Również jeśli chodzi o uprawnienia kobiet, pomimo tego, że kobiety je otrzymały to niewiele z nich z tych uprawnień korzystało.

²¹⁶ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 123.

²¹⁷ Szerzej na ten temat: A. Adamczyk, *Ustrój...*, op. cit., s. 212.

²¹⁸ Tamże, s. 196.

²¹⁹ Tamże, s. 216.

Zakończenie

Reasumując analizę opisową pracy na temat przemian politycznych od sułtanatu do kemalizmu oraz reformizację Republiki Turcji w aspekcie społecznym, starano się przedstawić w jak najprostszy sposób proces tej przemiany. Plan nie był zbyt łatwy do osiągnięcia, gdyż na tą transformację złożyło się wiele różnych elementów, które wydarzyły się na przestrzeni kilku wieków.

Wiele publikacji nie tylko polskich, jak również zagranicznych gloryfikuje zasługi Mustafy Kemala i sugeruje, że tylko on przysłużył się temu procesowi. Nie można stwierdzić, że reformizację państwa Turcja zawdzięcza jedynie Atatürkowi. Niewątpliwie odegrał on ogromną rolę w procesie tworzenia się nowego państwa, ale nie był on jedyną osobą, która się do tego przyczyniła. Gdyby nie reformy wprowadzone podczas okresu triumwiratu i stopniowe osvajanie społeczeństwa z kulturą zachodnią, być może Mustafa Kemal nie byłby w stanie wprowadzić, aż tylu radykalnych reform. Ponadto nie można zapominać, że Mustafa Kemal, nie był jedyną osobą w rządzie. Stał na czele państwa i Wielkiego Zgromadzenia Narodowego, jednak miał wokół siebie bliskich doradców, stanowiących wąskie grono członków partii, również gdyby nie İsmet İnönü i jego dobra współpraca z Mustafą Kemalem zwłaszcza w pierwszej połowie rządów, Kemal mógł się skupić na innych reformach tj. np. reforma alfabetu, czy też językowa.

Z drugiej strony, nie można zapominać o tym, czego Atatürk oraz rząd RPL dokonał. Odcinając się od dorobku Imperium Osmańskiego, budowano na nowo kraj. Od zmiany systemu politycznego, reformizację i kodyfikację praw, aż po tworzenie świadomości narodowej. Reformatorom w głównej mierze chodziło o dorównanie krajom europejskim i wreszcie dostrzeżenie Republiki Turcji na arenie międzynarodowej, jako państwo, które w przyszłości będzie dla nich równym dla nich partnerem.

Patrząc na cały proces przemian politycznych oraz wprowadzonych reform, pomimo różnego tła historycznego, jaki im towarzyszył widać spójność. Każda reforma powodowała kolejną, tak jak ciąg przyczynowo- skutkowy, ale wszystkie razem się łączyły w jedną całość. Najlepszym na to przykładem są ustanowione filary kemalizmu. Pomimo tego, że każda z nich dotyka innego aspektu życia, to nie mogą być omawiane osobno, gdyż wszystkie z nich łączą się w jedną całość.

Oprócz samych przemian i reform, starano się opisać także wydarzenia poboczne, które częściowo wpływały na proces przemian politycznych. Wydawać się może, że są one

zbędne w analizie tego zagadnienia. Cel opisanie tych wątków, jest jednak bardzo istotny. W tym przypadku ma się na myśli o problemy mniejszości narodowych- ormiańskiej, czy też kurdyjskiej. Przybliżenie ich, choć w niewielkim stopniu jest bardzo istotne, przede wszystkim dlatego, że to wtedy nasiliły się konflikty pomiędzy Turkami, a mniejszościami, które trwają do dnia dzisiejszego i bardzo mocno wpływają na stosunki międzynarodowe nie tylko z państwami bezpośrednio zaangażowanymi w ten konflikt (chodzi tutaj przede wszystkim o konflikt turecko- kurdyjski), ale również państwami, które wspierają grupy mniejszościowe pokrzywdzone przez Turków. Chodzi tutaj np. o Unię Europejską.

Ukazanie problematyki reformy społecznej oraz instytucjonalizacja „sześciu strzał” kemalizmu, pokazuje w jaki sposób społeczeństwo tureckie było reformizowane podczas rządów Atatürka. Aspekt ten jest również istotny dla poznania dzisiejszego społeczeństwa tureckiego, rozwarstwionego na Turcję pro- islamską i Turcję skierowaną ku Zachodowi. Próba modernizacji społeczeństwa, choć wspierała w założeniach, nie może być całkowicie uznana za udaną. Przede wszystkim dotknęła ona społeczeństwa z wyższych sfer zamieszkujących miasta. Jeśli chodzi o skuteczność reformizacji na terenach wiejskich, to proces ten nie był aż tak znaczący. W zrozumieniu tego aspektu, jest ważne powtórzenie, że Konstytucja Turcji do dnia dzisiejszego która zawiera zasady „sześciu strzał” kemalizmu. Próba osłabienia tych zasad, zwłaszcza w aspekcie sekularyzacji Republiki Turcji, do dziś spotyka się z niezadowolaniem Turków mieszkających w większych miastach.

Z pewnością autor, będzie nadal rozwijał i kontynuował swoje badania z zakresu Republiki Turcji.

Spis literatury

1. Adamczyk A., *Ustrój polityczny w Turcji w latach 1918- 1960*, Wydawnictwo Dig, Warszawa 2013.
2. Ansay T. Wallace D. (ed.), *Introduction to Turkish Law*, Society of Comparative Law, Turkey & Middle East Technical University, Faculty of Administrative Sciences, Ankara 1966.
3. Godzińska M., *Święta religijne*, „Polityka. Dzieje Turków. Pomocnik historyczny”, 2016 nr 3, s. 48-49.
4. Heywood A., *Politologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2009.
5. Hyde A., *Jihad: The Ottomans and the Allies 1914-1922*, Amberley Publishing Limited, Gloucestershire 2017.
6. Kołodziejczyk D., *Turcja*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011.
7. Lewis B., *Narodziny nowoczesnej Turcji*, Wydawnictwo PWN. Warszawa 1972.
8. Łątka J., *Atatürk. Twórca Nowoczesnej Turcji*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2016.
9. Łątka J., *Ojciec Turków Kemal Atatürk*, Społeczny Instytut Historii i Kultury Turcji, Kraków 1994.
10. Łątka J., *Początki państw. Turcja*, Wydawnictwo Poznańskie, wersja elektroniczna w formacie MOBI, Poznań 2017.
11. Majda, T., Symposium Organized on the Occasion of the 75. Anniversary of the Foundation of the Republic of Turkey 28.10.1923-28.10.1998, Academic Publishing House DIALOG, Warszawa 1999.
12. Mango A., *Atatürk*, John Murray Publishers Londyn 1999.
13. Nadolski M. (red.), *Historia powszechna 1879-1990. Dzieje polityczne i gospodarcze, historia dyplomatyczna, prawo i stosunku międzynarodowe, wybór dokumentów*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991.

14. Özoğlu H., *From Caliphate to Secular State. Power Struggle in the Early Turkish Republic*, PRAEGER, Santa Barbara 2011.
15. Poznańska K., *Republika Turecka. Türkiye Cumhuriyeti*, Krajowa Agencja Wydawnicza Warszawa 1977.
16. Poznańska K., *Turcja stara i nowa*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1970.
17. Reychman J., *Historia Turcji*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław 1973.
18. Shaw S., Shaw E., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej*, Tom II 1808-1975, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
19. Shaw S., Shaw E., (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* vol. II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
20. Szymański A., *Republika Turcji*, „Polityka. Dzieje Turków. Pomocnik historyczny”, 2016 nr 3, s. 106.
21. Wasilewski K., *Turecki sen o Europie –tożsamość zachodnia i jej wpływ na politykę zagraniczną Republiki Turcji*, Warszawa: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, Warszawa 2015.
22. Wituch T., *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1980.
23. Uzer U., *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*, I.B.Tauris & Co Ltd., Londyn 2010.
24. Zajączkowska M., *Kemal Pasza*, Książka i Wiedza, Warszawa 1966.
25. Zürcher E., *Political Opposition in the Early Turkish Republic. The Progressive Republican Party 1924-1925*, Leiden: E. J. BRILL, Leiden, 1991.
26. Zürcher E., *Turcja. Od sułtanatu do współczesności*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013.
27. Zürcher E., *Turkey a modern history*, Wydawnictwo I. B. Tauris & Co., Nowy Jork 2004.

Źródła internetowe

1. Balcer A., *Turecko ormiańskie rozrachunki z historią*,. Pobrano 20 czerwca 2017, z https://www.niniwa22.cba.pl/turecko-ormianskie_rozrachunki_z_historia.htm,
2. Doğan T., *Şeyh Said İsyani, (Powstanie Szejcha Saida)*. Pobrano 16 czerwca 2017, z <http://hakikatitarih.com/seyh-said-isyani/>
3. *Dokuz Umde (Dziewięć zasad 8 kwietnia 1923)*. Pobrano 12 czerwca 2017, z <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,82612/dokuz-umde-dokuz-ilke---8-nisan-1923.html>
4. *Encyklopedia PWN*. Pobrano 28 maja 2017, z <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Wielka-Idea;3995640.html>
5. Ertem B., *Liberal Republican Party as a political opposition experiment*. Pobrano 16 czerwca 2017, z http://sobiad.odu.edu.tr/files/cilt1/cil1sayi2_pdf/ertem_baris.pdf
6. *İspirto ve meşrubatı küllüye inhisari hakkında kanun (ustawa dopuszczająca do obrotu napoje alkoholowe)*. Pobrano 20 czerwca 2017, z https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400790.pdf
7. *Konstytucja Republiki Turcji z 1924 roku*. Pobrano 4 maja 2017, z <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>
8. *Konwencja z Montreux*. Pobrano 26 czerwca 2017, z http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montreux_ENG.pdf
9. *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Firkasına Geçiş. (Przeobrażenie Stowarzyszenie Obrony Praw w Republikańską Partię Ludową)*. Pobrano 4 maja 2017, z <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-56/mudafaa-i-hukuk-cemiyetinden-halk-firkasina-gecis-2>
10. *Notatka biograficzna Szejcha Saida*. Pobrano 26 czerwca 2017, z <http://erzurumansiklopedisi.com/seyh-muhammed-said/>
11. Sarısakal B., *1 Kasım 1922 Saltanatın Kaldırılması (1 listopada 1922 zniesienie sułtanatu)*. Pobrano 10 czerwca 2017, z <http://www.bakisarısakal.com/>
12. *Spis wszystkich partii zarejestrowanych w Wielkim Zgromadzeniu Narodowym*. Pobrano 18 czerwca 2017, z https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

13. *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarliklar İle Bir Takim Unvanlarin Men ve İlğasına Dair Kanun* (ustawa dotycząca zamknięcia bractw religijnych (tekke), grobów świętych mężów (türbe) i zniesienia tytułów religijnych). Pobrano 20 czerwca 2017, z <http://www.mevzuat.gov.tr>
14. *Traktat rozejmu w Mudros*. Pobrano 16 maja 2017, z https://www.germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/armistice_turk_eng.pdf
15. *Treść rozporządzenia dotyczącego reformy nazwisk*. Pobrano 26 czerwca 2017, z <http://www.ataturk.net/cumh/soyadi.html>
16. *Türk Medeni Kanunu* (Turecki Kodeks Cywilny). Pobrano 26 czerwca 2017, z <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
17. *Ustawa konstytucyjna z dnia 20 stycznia 1921 roku*. Pobrano 10 czerwca 2017, z <http://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>
18. *Ustawa konstytucyjna z 1921 roku*. Pobrano 10 czerwca 2017, z <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm>

Spis rysunków

Rysunek 1.1. Mapa wojen bałkańskich 1912- 1913.....	8
Rysunek 1.2. Spis wielkich wezyrów.....	20
Rysunek 1.3. Imperium Osmańskie w końcu XIX wieku.....	21
Rysunek 1.4. Skład narodowościowy Imperium Osmańskiego pod koniec XIX wieku	22
Rysunek 2.1. Mapa przebiegu wojny grecko-tureckiej (1919-1922) i okupacji militarnej	28
Rysunek 2.2. Granice Turcji według traktatów w Sèvres i Lozannie. Wojna lat 1919-1922..	31
Rysunek 3.1. Ostatni sułtan Mehmet VI przybywa na Maltę po upadku sułtanatu	35
Rysunek 4.1. Pozycja Atatürka w ustroju politycznym Turcji w latach 1924- 1938.....	51
Rysunek 5.1. Premier Republiki Turcji- İsmet İnönü w stroju europejskim i kapeluszem	57
Rysunek 5.2. Turczynki z wyższych sfer w latach 30	58
Rysunek 5.3. Wieśniacy przed plakatem przedstawiającym reformę alfabetyczną z 1928r	62
Rysunek 5.4. Atatürk nauczający zasad pisowni języka tureckiego	62
Rysunek 5.5. Atatürk wygłaszający mowę podczas obrad WZN	63

